

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2019 metai

1

LI

Vilnius 2019

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2019

1

Vilnius 2019

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2019

1

Vilnius 2019

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, Rusija /
Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2019
© Straipsnių autoriai, 2019

TOMAS ČELKIS

Vilniaus universitetas

VIEŠKELIŲ TINKLO STRUKTŪRA LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE XVI–XVII A.¹

ANOTACIJA Straipsnyje tiriama Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vieškelių tinklo struktūra XVI–XVII a. Aptariama istoriografija ir pristatoma, kiek yra ištirta susisiekimo istorija. Analizuotos šaltiniuose užfiksuotos sąvokos, kuriomis įvardijami keliai ir vieškeliai. Nagrinėtas vieškelių tinklo išdėstymas teritorijoje. Nusakyti LDK miestai, labiausiai „apraizgyti“ vieškelių ir geriausiai įjungti į lokalinę bei regioninę susisiekimo sistemą. Remiantis empiriniais duomenimis, nubraižyta XVI–XVII a. LDK vieškelių tinklo kartoschema ir pateiktas šaltiniuose fiksuotų vieškelių sąrašas.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, sausumos keliai, vieškeliai, istorinė geografija.

ABSTRACT. This article analyses the public road network of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th–17th centuries, discusses related historiography, and presents the up-to-date findings in the history of communication. The research also offers an analysis of special terms used in historical sources to denote roads and highways, presents the distribution of the public road network over the territory. The GDL towns best “enlaced” in the said network and the local as well as regional communication system were identified. Based on the empirical data, a special scheme map of all public roads in the GDL in the 16th–17th centuries was drawn and the list of public roads detected in historical sources, was presented.

KEYWORDS: Grand Duchy of Lithuania, land roads, public roads, historical geography.

¹ Tyrimas atliktas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą Mokslininkų grupių projektą, sutarties Nr. S-MIP-17-43.

Europinėje istoriografijoje aktualizuota gyventojų mobilumo istorija. Publikuota fundamentalių tyrimų apie Europos šalių kelių tinklo dinamiką ir gyventojų mobilumą², nagrinėta susisiekimo infrastruktūra, architektūra ir pavienių traktų atvejai³. Susisiekimą mėginama suprasti kaip valstybės teritoriją vienijančią veiksnį, naikinantį regionų izoliaciją. Istorinės geografijos teoretiko René Clozier'o teigimu – judėjimas erdveje yra „kūryba“⁴. Taip tarp žmonių atsiranda įvairiapusiai „mainai“, skatinama valstybės administracijos branda ir urbanistinė plėtra. Žinoma, jog barbarų visuomenėms būdingi kaimai, o pažengusioms valstybėms – miestai. Atitinkamai gyvenvietės jungia keliukai, o miestus – vieškeliai, kurie yra valstybės politinio gyvenimo ir intensyvios žmonių migracijos pėdsakai. Jie universalesni nei vandens keliai, kuriais plaukioja beveik vien tik pirklių laivai.

Susisiekimo istorijos tyrimai leidžia geriau suprasti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) administracinio aparato veiklą. Nuo administracijos priklausė valdymo efektyvumas, pareigūnų mobilumas, o esant būtinybei – skubus kariuomenės perkėlimas. Viešelių išsidėstymo kryptys ir jungtys išryškina LDK urbanistinius centrus, kurie buvo viešojo gyvenimo branduoliai ir žmonių mobilumo „kryžkelės“. Čia suvažiudavo vietos gyventojai, susitikdavo svetimšaliai ir pirkliai. Kaip rodo istoriografijos būklė, ši LDK tema tirta mažai.

Istoriografija. Pirmieji darbai apie LDK susisiekimo istoriją parašyti XIX a. Edwardas Rulikowskis 1878 m. paskelbė straipsnį apie Dniepro vandens kelio istoriją X–XVIII a.⁵ Jame tyrė ir regiono prekybos kelių sausumoje išsidėstymą, mėgino nusakyti jų reikšmę prekybai, prekių transportavimo kaštus. Po dviejų dešimtmečių, 1898 m., Vasilijus Danilevičius paskelbė studiją apie Polocko žemės kelius (iki XIV a. pabaigos)⁶.

²Pvz.: M. G. Lay, *Ways of the World. A History of the World's Roads and of the Vehicles That Used Them*, New Brunswick, New Jersey, 1992; G. Reverdy, *L'histoire des routes de France. Du Moyen Âge à la Révolution*. Paris, 1997; G. Livet, *Histoire des routes et des transports en Europe. Des chemins de Saint-Jacques à l'âge d'or des diligences*, Strasbourg, 2003.

³*Les ponts au Moyen Âge*, dir. D. James-Raoul, C. Thomasset, Presses de l'université Paris Sorbonne, 2006; *Straßen-und Verkehrswesen im hohen und späten Mittelalter (Vorträge und Forschungen, Bd. 66)*, Hrsg. R. Ch. Schwinges, Ostfildern, 2007; R. S. Lopez, *The Evolution of Land Transport in the Middle Ages, Past & Present*, nr. 9, 1956, p. 17–29; L. Doran, *Medieval Communication Routes Through Longford and Roscommon and Their Associated Settlements, Proceedings of the Royal Irish Academy*, vol. 104C, 2004, No 3, p. 57–80.

⁴R. Clozier, *Géographie de la circulation*, t. 1: *L'Économie des Transports terrestres (rail, route et eau)*, Paris, 1963, p. 7–8.

⁵E. Rulikowski, *Dawne drogi i szlaki na prawym brzegu Dniepru, Ateneum. Pismo naukowe i literackie*, t. 3 (zbioru ogólnego tom XI), Warszawa, 1878, s. 502–528; tas pats, *Dawne drogi i szlaki na prawym brzegu Dniepru (Dokończenie), Ateneum. Pismo naukowe i literackie*, t. 4 (zbioru ogólnego tom XII), Warszawa, 1878, s. 58–84.

⁶В. Е. Данилевичъ, *Пути сообщения Полоцкой земли до конца XIV столетия*, Юрьев, 1898.

Jis rekonstravo regiono lokalių kelių tinklą, surinko metraščių žinutes, kuriose nurodyta išvykimo vieta ir kelionės tikslas. Šiuos paminėjimus autorius laikė realiai egzistavusiais kelių objektais ir nemanė, jog paminėtas kelionės tikslas galėjo būti pasiekiamas ne tiesioginiais, o aplinkiniais ir tranzitiniais maršrutais. Dėl to šio tyrimo išvadose nenustatytas aiškesnis Polocko žemės kelių tinklas, juolab kad tyrėjas neskyrė lokalių kelių nuo regioninių traktų.

Ilgainiui istoriografijoje susisiekimo tema imta laikyti prekybos istorijos tyrimų dalimi. Minėtą E. Rulikowskio darbą 1916 m. papildė Ignacijus Tadeusz Baranowski, tyręs, o tiksliau sakant, aprašęs Dniepro upės vandens kelią ir jo pakrančių link vedusius sausumos kelius XIV–XVII a.⁷ Minėti istorikai davė toną ir tarpukario tyrimams, kuriuose susisiekimas taip pat laikytas prekybos istorijos objektu. Ekonomikos istorijos darbuose kelių tema tapo bene būtinybe nusakant prekybos kelių maršrutus valstybėje. To pavyzdys – 1930 m. išleista Leono Koczy⁸ knyga. Tirdamas prekybą Poznanėje iki XVI a. vidurio, jis aprašė ir XV a. prekybos kelius, vedusius į LDK. Vėliau šiokia tokia išimtis istoriografijoje buvo 1936 m. pasirodęs Seweryno Wysloucho⁹ darbas apie susisiekimą tarp LDK magdeburginių miestų. Čia aptarta LDK valdžios kelių kontrolė, jų apsauga bei prievolės, susisiekimo infrastruktūros atsiradimas. Beje, conceptualumo požiūriu labai panašų straipsnį 2004 m. paskelbė Janas Jurkiewiczzius¹⁰. Po kurio laiko tas pats S. Wyslouchas parašė studiją apie XVI–XVIII a. Polesės regiono kelių sistemą¹¹. Čia jau susisiekimas tirtas tradiciškai, kaip ekonomikos istorijos elementas. Tokios pačios tyrimų strategijos laikytasi ir jaunoje tarpukario Lietuvos istoriografijoje. 1934 m. Zenonas Ivinskis¹² knygoje apie Lietuvos prekybą su Prūsija iki XVI a. pabaigos viename skyrių aprašė vandens ir sausumos kelių maršrutus¹³, tačiau viso ano meto prekybos kelių tinklo nerekonstravo.

⁷ I. T. Baranowski, Rzut oka na znaczenie Dniepru w dziejach gospodarczych Polski, *Przegląd Historyczny*, t. 20, 1916, z. 3, s. 269–284.

⁸ L. Koczy, *Handel Poznania do połowy wieku XVI*, Poznań, 1930, s. 16–18.

⁹ S. Wyslouch, *Posługi komunikacyjne w miastach W. Ks. Litewskiego na prawie Magdeburgkiem do połowy XVI w.*, Wilno, 1936.

¹⁰ J. Jurkiewicz, Powinności podwodowe włościan Wielkim Księstwie Litewskim (XVI–XVII w.). Z Zagadnień ich terminologii i klasyfikacji, *Istorijos akiračiai. Skiriama profesoriaus habilituoto daktaro Antano Tylos 75-mečiui*, red. E. Rimša, Vilnius, 2004, p. 101–126.

¹¹ S. Wyslouch, Dawne drogi Polesia. Ze studiów nad historią gospodarczą Polesia XVI–XVIII w., *Ateneum Wileńskie*, R. 12, 1937, s. 146–204.

¹² Z. Ivinskis, *Lietuvos prekyba su prūsais*, Pirma dalis: *Iki XVI amžiaus pradžios*, Kaunas, 1934, p. 114–125.

¹³ Z. Ivinskis aptarė Nemuno vandens kelio reikšmę LDK prekyboje, bet neseniai pasirodė naujas tyrimas: L. Bucevičiūtė, Vandens kelias Kaunas–Karaliaučius XV–XVIII a. kartografijoje, *Kauno istorijos metraštis*, t. 6. 2005, p. 55–104.

Panašių tyrimų pasirodė sovietmečiu. 1950 m. paskelbtas Rusijos tyrėjo Sergejaus Golubcovo¹⁴ straipsnis apie kelius į Naugardą XVI–XVII a., kuriame aprašyti traktai iš Polocko ir Smolensko. Kiek vėlesnis yra Michailo Tichomirovo¹⁵ darbas apie XIV–XV a. kelius iš Maskvos, vedusius per rusėniškus kraštus į Bizantiją. Jame aptarta stepių kelių sampratos problema, aktuali ir LDK susiekimo pažinimui. Plėtojant ekonomikos istoriją, 1956 m. pasirodė istorikės Alinos Wawrzyńczyk¹⁶ knyga apie LDK ir Lenkijos prekybą su rusų kunigaikštystėmis, kurioje mėginta lokalizuoti svarbiausius prekybos traktus. Kalbant apie teritorijas netoli Juodosios jūros, minėtinas 1965 m. išspausdintas Andrzejaus Dziubińskiego¹⁷ straipsnis apie XVI a. Lenkijos ir LDK prekybos kelius į Osmanų imperiją, kuriame visas dėmesys skirtas traktų maršrutų nusakymui. Šį tyrimą autorius papildė 1997 m. ir kaip atskirą skyrių publikavo monografijoje apie Lenkijos ir Osmanų imperijos prekybą¹⁸.

Panašių darbų būta Baltarusijoje. 1966 m. Zinovijus Kopyskis¹⁹ apie susisiekimą užsiminė nagrinėdamas XVI–XVII a. LDK miestų raidą rusėniškose žemėse. Remdamasis archyvine medžiaga jis lokalizavo kai kuriuos prekybos kelius. Po dešimtmečio istorikas Vadimas Žučkevičius²⁰ mėgino rašyti Baltarusijos sausumos ir vandens kelių tinklo istoriją. Užmojis buvo didelis, bet darbas grįstas vien istoriografijos referavimu, nėra šaltiniotyrinio pagrindo, daugelis dalykų tik numanyti teoriškai. Kitas panašus sumanymas buvo 1978 m. Armeno Sardarovo knyga apie Baltarusijos susisiekimo istoriją²¹. Ji vėliau papildyta ir perleista²². Tačiau abu šie darbai labiau mokslo populiarinimo nei tiriamieji, pasakojimas juose paviršutiniškas, silpnas mokslinis aparatas. Kiek vėliau Baltarusijoje pasirodė Vasilijaus Meleško²³ straipsnis apie XVI–XVII a. Mogiliavo prekybos istoriją, kuriame, kaip įprasta, yra ir skyrius apie prekybos traktų išsidėstymą.

¹⁴ И. А. Голубцов, Пути сообщения в бывших землях Новгорода Великого в XVI–XVII веках и их отражение на русской карте середины XVII века, *Вопросы географии*, вып. 20, 1950, с. 271–302.

¹⁵ М. Н. Тихомиров, Пути из России в Византию в XIV–XV вв., *Византийские очерки*, Москва, 1961, с. 3–33.

¹⁶ A. Wawrzyńczyk, *Studia z dziejów handlu Polski z Wielkim Księstwem Litewskim i Rosją w XVI wieku*, Warszawa, 1956, s. 26–40.

¹⁷ A. Dziubiński, Drogi handlowe polsko-tureckie w XVI stuleciu, *Przegląd Historyczny*, t. 56, 1965, z. 2, s. 232–259.

¹⁸ A. Dziubiński, *Na szlakach orientu. Handel między Polska a Imperium Osmańskim w XVI–XVIII wieku*, Wrocław, 1997, s. 11–77.

¹⁹ З. Ю. Копыцкий, *Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в.*, Минск, 1966, с. 152–155.

²⁰ В. А. Жучкевич, *Дороги и водные пути Белоруссии*, Минск, 1977.

²¹ А. С. Сардаров, *История и архитектура дорог Белоруссии*, Минск, 1978.

²² А. С. Сардаров, *Путетворение: история и культура белорусских дорог*, Минск, 2009.

²³ В. И. Мелешко, *Могилев в XVI – середине XVII в.*, Минск, 1988, с. 96–119.

Sovietinėje Lietuvoje LDK susisiekimo istorija aktualizuota sąlyginai. Tradiciškai apie ją kalbėta tiek, kiek tai siejosi su ekonomikos istorija. Tuo pat metu – 1962 m. už Atlanto pasirodžiusioje publikacijoje Jonas Remeika²⁴ temą palietė aptardamas XIV a. – 1430 m. LDK prekybą su Vokiečių ordinu. Kelis apžvalginius straipsnius parašė Albinas Gulbinskas²⁵, o bendrais bruožais apie LDK pašto kelius 1980 m. mėgino rašyti P. Vitkevičius²⁶, bet jo pasakojimai buvo glausti. Taigi senųjų kelių klausimas istorikų darbuose keltas ne taip jau retai²⁷, tačiau parašyti straipsniai nebuvo tęstinių temų studijos, tik epizodai.

XX a. pabaigoje LDK susisiekimo problema vėl sulaukė istorikų dėmesio. 1995 m. paskelbta plačios apimties Vinco Žilėno²⁸ publikacija apie XVI–XVII a. Vilniaus prekybą. Joje nusakyti kai kurie prekybiniai traktai, jų priežiūros klausimai. Vienaip ar kitaip susisiekimo temą aptarė istorikai Rūstis Kamuntavičius²⁹, Raimonda Ragauskienė³⁰ ir Zigmantas Kiaupa³¹. Kiek kitu rakursu į susisiekimą žvelgė Laimontas Karalius³². Jis tyrė XV–XVII a. LDK kelių būklę gerinusių įrenginių infrastruktūrą, o drauge ir muitų klausimus.

²⁴ J. R e m e i k a, *Prekyba Nemunu iki 1430. Pirmųjų Gediminaičių laikų Lietuvos prekybiniai ryšiai su vakarais, Tautos praeitis*, t. 1, kn. 4, Chicago, 1962, p. 521–565.

²⁵ A. G u l b i n s k a s, Sauskelių tinklas Lietuvoje iki 1940 m., *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. A serija, t. 3 (25), 1963, p. 15–28; tas pats, Lietuvos transporto tinklų formavimosi raida iki 1940, *Geografinis metraštis (Lietuvos TSR gyventojai ir darbo jėgos ištekliai)*, nr. 9, Vilnius, 1971, p. 131–153; tas pats, *Формирование и совершенствование транспортной системы Литовской ССР*, Вильнюс, 1977, c. 9–31; A. G u l b i n s k a s, V. P u r o n a s, V. R a g e v i č i u s, S. J u r g i n i e n ė, V. T a m o š a i t i e n ė, *Transporto raida Lietuvoje*, Vilnius, 1983.

²⁶ П. П. В и т к я в и ч ю с, Старинная почта в Прибалтике, *Из истории естествознания и техники Прибалтики*, Вильнюс, 1980, c. 65–77.

²⁷ Žr. R. V a r a k a u s k a s, *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a.*, Vilnius, 1982, p. 280–290; tas pats, Lietuvos ir Livonijos prekybiniai santykiai XIII–XIV a. pirmoje pusėje, *Istorija, Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, t. 12 (šąs. 2), 1972, p. 127–143; A. R a i p a, *Lietuvos mokslo ir technikos istorijos bruožai*, Pirmoji dalis: *Nuo seniausių laikų iki XX a. pradžios*, Kaunas, 1995, p. 13–14.

²⁸ V. Ž i l ė n a s, Vilniaus miesto prekybos bruožai XVI ir XVII šimtmetyje, *Mūsų praeitis*, t. 4, 1995, p. 90–130.

²⁹ R. K a m u n t a v i č i u s, *Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI–XVII a. literatūroje. Daktaro disertacija*, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas, 2002, p. 33–41; tas pats, *Memoirs of French Travellers: A Source of Lithuanian History in the Second Half of the Seventeenth Century*, *Lithuanian Historical Studies*, vol. 3, 1998, p. 27–48.

³⁰ R. R a g a u s k i e n ė, „Dingę istorijoje“: XVI a. LDK privačių archyvų dokumentų dinamika, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 3, sud. D. Antanavičius, Vilnius, 2010, p. 94–104.

³¹ *Lietuvos istorija*, t. 7: Z. K i a u p a, *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, d. 1, Vilnius, 2012, p. 105–113, 440–442.

³² L. K a r a l i u s, Tiltai, pervažiuojamieji perkolai, kamšos, pagrandos, mediniai grindiniai, pylimai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sausumos keliuose XVI amžiuje, *Lietuvos istorijos metraštis. 2008/1*, 2009, p. 5–25; tas pats, Upių keltų rinkliavos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės muitų sistemoje XVI a. I pusėje, *Mūsų praeitis*, t. 6, 1999, p. 3–22.

Panašia tema straipsnį parašė ir šios publikacijos autorius³³. Regiono lokalaus susisieki mo istorijos pavyzdys gali būti Deimanto Karvelio³⁴ knyga apie Biržų kunigaikštystę – keli jos skyriai apie vietos gyventojų mobilumą ir tokias svarbias keliautojams smukles.

Kelių struktūra priklauso nuo gyvenviečių tinklo. Tai pastebi paveldosaugos specialistai. Laura Prascevičiūtė³⁵ disertacijoje užčiuopė Valakų reformos poveikį LDK kelių išsidėstymui. Prakalbus apie paveldą, minėtinas Ukrainos istoriko Volodimiro Prišliako straipsnis, kuriame jis pristatė XVI–XVII a. šaltiniuose minimą „Vytauto kelią“ Voluinėje³⁶. Išties, didžiojo kunigaikščio Vytauto atminties tradicija buvo neeilinė, nes XVI a. žmonės paliudijo ne vieną „Vytauto kelią“ ir brastą³⁷. XVIII a. LDK kelių tema taip pat sulaukė dėmesio, straipsnių yra parašę Baltarusių istorikai Alesis Daunaras³⁸ ir Irina Kiturko³⁹.

Atskirą ir nesiaurą istoriografijos grupę sudaro specifinio rašytinio šaltinio – XIV a. Vokiečių ordino karo žygių maršrutų – *Wegebericht* – tyrinėjimai. Anksčiausiai jie pastebėti vokiškoje istoriografijoje, tirti tarpukariu, nepraranda aktualumo ir naujausioje istoriografijoje⁴⁰. Tik ilgą laiką šie karo žygių maršrutai klaidingai laikyti realiai egzistavusiais kelių objektais. Iš aprašymų matyti, kad žygių maršrutai atitiko tik kryptis, jie skyrėsi nuo gyvenvietės jungusių kelių.

Susisiekimo ir gyventojų mobilumo klausimai domina ir archeologus. Kasinėjant aptinkami pirklių pamesti daiktai leidžia spėlioti apie prekybos kelių maršrutus. Tiesa,

³³ T. Čelkis, Stan drog łądowych i struktura systemu połączeń w Wielkim Księstwie Litewskim w końcu XV–XVII wieku, *Zapiski Historyczne*, t. 79, 2014, z. 3, s. 39–61.

³⁴ D. Karvelis, *Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 m.*, Vilnius, 2015, p. 72–78, 412–420.

³⁵ L. Prascevičiūtė, *Valakų reformos paveldas: tyrimų ir apsaugos problemos. Doktoro disertacija*, Vilniaus universitetas, Vilnius, 2013, p. 103–118.

³⁶ В. Пришляк, Старий „гостинец Витолтов“ (Вітовтова дорога XIV–XVII ст.), *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина історії України, Волині та Полісся: Науковий збірник*, випуск 21: *Матеріали XXI Волинської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 17 листопада 2006*, Луцьк, 2006, с. 21–23.

³⁷ T. Čelkis, „Valdovo keliai“ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorinės struktūros sandaroje XV–XVI amžiuje, *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė. Straipsnių rinkinys*, sud. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2015, p. 247–259.

³⁸ А. Б. Доўнар, „Масты ў паўтара пруты“. Нарыс з гісторыі дарожных камунікацыяў Беларусі XVI–XVIII стст., *Спадчына*, 2003, № 2–3 (152), с. 63–69; А. Б. Доўнар, Стан дарог і дарожных камунікацый Рэчыцкага павета (1765–1766 гг.), *Пятыя Міжнародныя Доўнарскія чытанні, Рэчыца, 22–23 верас. 2005 г.*, рэд. В. М. Лебедзева (і інш), Гомель, 2005, с. 220–225.

³⁹ І. Ф. Кітурка, Люстрацыя мастоў і грэбляў 1779 г. ва ўладаннях Ашмянскага староства Тадэвуша Коцела як частка агульнадзяржаўнага мерапрыемства па ўпарадкаванні гандлёвых шляхоў, *Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі: Ашмяны і Ашмянскі рэгіён*, Мінск, 2015, с. 228–238.

⁴⁰ Apie istoriografiją žr. *Senųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių aprašymai*, parengė A. A. Baliulis, T. Čelkis, Vilnius, 2018, p. 9–10.

tyrimų ne itin daug. Minėtinas 1951 m. G. B. Fedorovo⁴¹ straipsnis apie rastus Lietuvos lydinių ir monetų lobius, kuriame nusakytas ir jų topografinis išsidėstymas. Pagal radinių vietas autorius išskyrė keturis tokius prekybos kelius LDK. Tačiau jo išvada skubota, nes susidaro nuomonė, jog lobiai vos ne tikslingai slėpti pakelėse, o tuo sunku tikėti.

1997 m. Jonas Genys⁴² straipsnyje mėgino rekonstruoti svarbiausių baltų prekybos kelių kryptis XI–XII a. Panašų darbą apie ikiistorinius kelius Žiemgaloje parašė ir Ernestas Vasiliauskas⁴³. Abiejų tyrimų tikslas – pagal archeologinius duomenis nustatyti traktų topografiją ir jiems priskirti ekonominį pobūdį. Apie visuomeninę jų paskirtį svarstyta mažai. Panašiai susisiekimo problemą trumpai aptarė ir daugiau archeologų⁴⁴. Tuo tarpu apie išlikusius archeologinius susisiekimo infrastruktūros paminklus rašyta labai mažai. 1988 m. Zenonas Baubonis⁴⁵ paskelbė archeologinius duomenis apibendrinantį straipsnį apie kūrgrindas, medgrindas ir žemgrindas, o Aleksejus Luchtanas aptarė Kernavėje rastos XIII–XIV a. medgrindos ir akmeninio grindinio liekanas⁴⁶. Informacinio pobūdžio publikacijų apie tokius archeologinius objektus yra ne tiek ir mažai⁴⁷. Tačiau tai ne tyrimai, o faktų apie jų egzistavimą sklaida.

Apibendrinant konstatuotina, kad LDK susisiekimo istorija tyrinėta mažai. Vyrauja požiūris, jog keliai – kone vien ekonomikos istorijos dalis, aktuali nusakant ekonominės gerovės transportavimo kryptis. Bendros LDK kelių tinklo rekonstrukcijos kol kas nėra. Vyrauja pavienių arba lokalių kelių aptarimai, kurie pagal savo pobūdį net ne visada atskiriami nuo regioninių vieškelį. Istoriografijoje nemėginta įvertinti LDK gyventojų mobilumo reiškinių, todėl sisteminiai temos tyrimai yra nauji ir perspektyvūs.

⁴¹ G. B. Fedorovas, Lobių su Lietuvos lydiniais ir monetomis topografija, *Lietuvos istorijos instituto darbai*, t. 1, Kaunas, 1951, p. 181–229.

⁴² J. Genys, Trade Routes and Trade Centres in Western Lithuania during the early Middle Ages, *Archaeologia Baltica*, vol. 2: *The Balts and their Neighbours in the Viking Age*, eds. V. Kazakevičius, V. Žulkus, Vilnius, 1997, p. 141–154.

⁴³ E. Vasiliauskas, Žiemgalos prekybiniai keliai ir centrai VIII–IX a., *Lietuvos archeologija*, t. 18, 1999, p. 79–99.

⁴⁴ V. Vaitkevičius, Merkinė XIII–XIV amžiuje, *Merkinės istorijos bruožai*, sud. A. Černiauskas, H. Gudavičius, V. Vaitkevičius, Vilnius, 2004, p. 92, 97–99; G. Zabiela, Viduramžių mūšių vietų Lietuvos teritorijoje archeologinis aspektas, *1260-iejai: Durbės mūšio kontekstai*, sud. E. Spudytė, Klaipėda, 2016, p. 37–48.

⁴⁵ Z. Baubonis, Kūrgrindų, medgrindų ir žemgrindų klausimu, *Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimo uždaviniai*, red. G. Zabiela, Vilnius, 1988, p. 47–53.

⁴⁶ A. Luchtanas, Tyrinėjimai Kernavėje, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais*, Vilnius, 1988, p. 137–142. Žinomas XI–XIV a. Apuolės piliakalnio 2–3,5 m pločio akmenimis grįstas kelias, žr. V. Daugudis, *Senoji medinė statyba Lietuvoje*, Vilnius, 1982, p. 85.

⁴⁷ Žr. plačiau: L. Kšivickis, *Žemaičių senovė*, Kaunas–Marijampolė, 1928, p. 19, 62–72; J. Klykūnas, Šis tas iš mūsų senovės. Slaptieji karo keliai. Milžinkapiai. Bažnytiniai-istoriniai turtai. Alkakalniai, *Švietimo darbas*, 1926, nr. 6, p. 755–757; P. Tarsenka, Velnio keliai ir brastos, *Jaunoji karta*, 1933, nr. 21, p. 361–362; A. Poška, Pikaičių kūrgrinda, *Literatūra ir menas*, 1960, nr. 35 (721), p. 4.

Tyrimo objektas. Šiame straipsnyje rekonstruojamas LDK vieškelių tinklas XVI–XVII a. ir aptariama jo struktūra. Atliekant tyrimą siekta:

- 1) Ištirti specialių sąvokų sampratą, kuriomis šaltiniuose įvardyti kelio objektai („keliukas“, „kelias“, „vieškelis“).
- 2) Nustatyti LDK urbanistinius centrus, kurie buvo vieškelių tinklo „mazgai“, traukė gyventojus ekonomiškai ir administraciniu požiūriu bei formavo šalies vieškelių tinklo struktūrą.
- 3) Rekonstruoti LDK vieškelių tinklo struktūrą XVI–XVII a. ir ją pavaizduoti kartoschemoje.
- 4) Tiriami būtent vieškeliai, o ne bendrai visa kelių sistema, nes: a) apie vieškelius išliko daugiausiai šaltinių duomenų; b) vieškeliai – regioniniai traktai (dažniausiai), jungę nutolusius urbanistinius centrus (miestus), bet į kai kuriuos jų vedė itin daug traktų, o tai rodo urbanistinio centro reikšmę ir įsitraukimą ne tik į valstybės, bet ir į regiono susisiekimo sistemos struktūrą; c) vieškeliai sudarė centrinius susisiekimo maršrutus, prie kurių jungėsi mažesni keliai ir keliukai, dėl to logiška pirma ištirti vieškelių tinklą, nes tai leistų nuosekliau pereiti prie gilesnio smulkesnių kelių sistemos tyrimo.

Tyrimo geografinį arealą atitinka LDK teritorija XVI–XVII a.⁴⁸ Tačiau tyrimo objektas yra integralus, nes traktų maršrutai peržengia valstybių sienas. Žmonės, ypač pirkliai, judėjo laisvai. Todėl dalis vieškelių buvo ne tik valstybės, bet ir viso regiono komunikacinės sistemos sudėtinė dalis.

Tyrimo chronologija apima XVI–XVII a. Apie XV a. kelių struktūrą LDK žinoma mažai. Tiriamuoju laikotarpiu LDK organizacinė struktūra buvo subrendusi. Susiklostė kelių tinklas, kurio raidą veikė nusistovėjusi urbanistinė struktūra, XVI a. Valakų reforma bei 1564–1566 m. teisminė ir administracinė reforma. XVI a. išryškėjusi komunikacinė infrastruktūra gyvavo ir XVII a.

Tyrimo šaltiniai. Straipsnis parašytas remiantis pirminiais šaltiniais, kurie skirstomi į publikuotus ir archyvinius⁴⁹. Darbo objektas išskirtinis tuo, jog tyrimui svarbių duomenų galima tikėtis rasti beveik visose šaltinių kategorijose, o specialių vienalaikių kompleksinių šaltinių nėra. Todėl tenka apie juos kalbėti bendrai, nedetalizuojant konkrečių pavyzdžių.

Duomenų apie LDK kelius randama dokumentuose, susijusiuose su nekilnojamoju turtu, kaip antai valdovo žemių suteiktys ar privilegijos. Jose nusakytos valdų buvimo

⁴⁸ Lietuvos nacionalinis atlasas, t. 2: Istorija, Vilnius, 2015, p. 27.

⁴⁹ Naudoti šaltiniai iš archyvų: Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA); Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB, RS); Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (toliau – VUB, RS); Latvijas Valsts Vēstures Archīvs (toliau – LVVA); Archiwum Głównie Akt Dawnych (toliau – AGAD).

vietos ir dažnai minimi keliai, prie kurių jos buvo. Nekilnojamojo turto klausimai atsišpindi teismų medžiagoje, ypač susijusioje su žemių ribų bylomis. Ribų aprašuose minimi keliai ir vieškeliai, nusakoma jų būklė. Taip pat susisiekimo realijų yra kriminalinėse bylose. Būta užpuolimų ir plėšimų keliaujant, ypač ant tiltų. Tokiu būdu sužinoma apie buvusius kelius ir vieškelius. Prie šių šaltinių kategorijos reikia paminėti Janio Sprogio parengtą geografinį žodyną – surinktus vietovardžius iš XVI a. Raseinių žemės teismų knygų⁵⁰. Leidinyje pateikti išrašyti vietovardžiai kartu su šaltinių citatomis (nuorodomis į šaltinius), kuriose paliudyti keliai ir vieškeliai. Šie susisteminti duomenys yra pirminiai, patikimi, todėl jie naudojami tyrime.

Tyrimui aktualių duomenų yra įvairiuose dvarų arba miestų istorijos šaltiniuose, ypač susijusiuose su ūkiniu gyvenimu, nusakant tiltų statybas ar jų priežiūrą⁵¹. Taip sužinoma apie traktus, vedusius į miestus.

Išskirtiniai ūkinio pobūdžio dokumentai – inventoriai⁵². Juose aprašytos gyvenvietės, dvarai, miesteliai ir net miestai. Surašyti gatvių pavadinimai, pagal kuriuos galima spręsti, kur iš gyvenvietės ar miesto vedė atitinkamas maršrutas. Kartais inventoriuose nusakytos kelių ir viešelių gairės. Todėl jie itin aktualūs tyrimui. Tiriant miestų kelius svarbios maitų knygos, kuriose yra netiesioginių duomenų apie prekybinių kelių tinklą⁵³. Jose pirkliai neretai nurodydavo, iš kur atvykę ir kur važiuoja.

Daug aktualių duomenų yra LDK kanceliarijos dokumentuose – Lietuvos Metrikoje⁵⁴. Į šį šaltinių masyvą pakliūva minėtų kategorijų dokumentai (nuo žemėvaldos ir teismų bylų iki miestų ir prekybos istorijos dokumentų). Taip pat valstybės administravimą nusakantys šaltiniai, kaip pastočių ir pastovių prievolių dokumentai, kariuomenės

⁵⁰ И. Я. Спрогис, *Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия. Составленный по 40 актовым книгамъ Росиенскаго земскаго суда*, Вильна, 1888. Apie Žemaičių žemės teismų knygas žr. D. Vilimas, *Žemaičių bajorai žemės teisme XVI a. pabaigoje (trumpa buvusių ir esamų Žemaitijos žemės teismų knygų apžvalga)*, *Lituanistica*, t. 59, 2013, nr. 4 (94), p. 221–234.

⁵¹ Minėtini specialūs miestų istorijai skirti leidiniai: *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai* (toliau – *LMMPA*), t. 2: *Kretinga, Skuodas, Šiauliai, Šventoji, Varniai, Veliuona, Viešniai, Virbalius, Vladislovas*, sud. A. Tyla, D. Žygelis, Vilnius, 1997; t. 6: *Trakai*, sud. A. A. Baliulis, Vilnius, 2008.

⁵² Pvz., *Istorijos archyvas*, t. 1: *XVI amžiaus Lietuvos inventoriai*, sud. K. Jablonskis, Kaunas, 1934; *Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje*, parengė Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, Vilnius, 1985.

⁵³ Pvz., *Витебская старина*, т. 1, сост. А. П. Сапуновъ, Витебскъ, 1883.

⁵⁴ Šių šaltinių paskelbta įvairiose publikacijose: *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России* (toliau – *АЮЗР*); *Акты, издаваемые Виленскою археографическою коммиссиею* (toliau – *АВАК*); *Археографический сборникъ документовъ относящихся к истории Северо-западной Руси* (toliau – *АСДСЗР*); naujausi Lietuvos Metrikos leidiniai: *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51 (1566–1574). Užrašymų knyga 51*, parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas, Vilnius, 2009; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5*, parengė A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius, Vilnius, 2012 ir kiti leidiniai.

judėjimo maršrutų ir pasiuntinių kelių aprašai. Jie atskleidžia ne tik svarbiausių LDK traktų išsidėstymą, bet ir funkcionalumą. Informacijos apie maršrutus yra palikę pasiuntiniai ir keliautojai savo XVI–XVII a. kelionių atsiminimuose ir dienoraščiuose, kurie sudaro naratyvinių šaltinių kategoriją⁵⁵.

Reikia pridurti, jog tyrimui aktuali vienalaikių kartografinių šaltinių medžiaga, kurioje užfiksuotas kai kurių LDK vieškelių išsidėstymas⁵⁶. Pakankama ir plati šaltinių bazė leidžia sistemaiškai tirti LDK vieškelių struktūrą.

Nuo „keliuko“ iki „vieškelio“: definicijų sampratos šaltiniuose

Tiriant LDK susisiekimo struktūrą, susiduriama su sudėtinga „kelio“, „vieškelio“ ir panašių sąvokų problema. Įvairiakalbiuose šaltiniuose, surašytuose rusėnų ir lenkų kalba, mažiau – lotynų kalba, yra bendrinių sąvokų, apibrėžiančių „mažuosius“ ir „didžiuosius“ kelius. Randama ir specifinių apibrėžimų, kaip „amžinasis kelias“ arba „karališkas traktas“⁵⁷.

Istorikai šaltinių definicijas supranta įvairiai ir į lietuvių kalbą verčia gana laisvai, išskirdami dažniausiai dvi pagrindines mažesnių ir didesnių kelių grupes⁵⁸. Tačiau tokio sprendimo nepakanka. Įdėmesnė sąvokų analizė atskleidžia sudėtingesnę to laiko kelių sampratą ir leidžia juos skirstyti į daugiau kategorijų, taip išsamiau atskleidžiant LDK susisiekimo struktūrą.

Šaltiniuose mažiausi traktai (naudoti neintensyviai, trumpų nuotolių) įvardyti „ke-liukais“, o kai kada net „takais“. Dokumentuose rusėnų kalba vadinti *дорожка*⁵⁹ arba

⁵⁵ *Sigismund von Herberstein: Rerum Moscovitarum Commentarii*, Synoptische Edition der lateinischen und der deutschen Fassung letzter Hand Basel 1556 und Wien, 1557. *Unter der Leitung von Frank Kämpfer erstellt von Eva Maurer und Andreas Fülberth*, Redigiert und herausgegeben von Hermann Beyer-Thoma, München, 2007.

⁵⁶ *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės vėliavos ir žemėlapiai. Historical Flags and Maps of the Grand Duchy of Lithuania*, sud. R. Černius, Vilnius, 2006; *Lietuvos XVII–XIX a. pradžios ikonografijos ir kartografijos šaltiniai Švedijoje*, sud. E. Vasiliauskas, G. Zabiela, Klaipėda, 2013.

⁵⁷ А. Г р у ш е в с к и й, *Пинское полесье*, Киевъ, 1901 (priede skelbti šaltiniai), № 22, c. 27; *АСДСЗР*, т. 1, Вильна, 1867, № 17, c. 15: 1517 m. Pinsko paviete valdų ribų apraše minima: *къ дорогу великому къ дорозе звечной королевской*; Т. Č e l k i s, D. A n t a n a v i č i u s, 1545 metų Livonijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienos patikrinimas (Livonijos pareigūnų ataskaita), *Lietuvos istorijos studijos*, t. 27, 2011, p. 171: LDK ir Livonijos 1545 m. delimitacijos dokumente minima – *regiam viam ad lacum Nedrowitz*.

⁵⁸ P vz., žr. S. W y s ł o u c h, *Dawne drogi...*, s. 146.

⁵⁹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9*, parengė K. Pietkiewicz, Vilnius, 2003, nr. 463, p. 269 (1515 m.): *дорожка которая идет от дворца пана Александрова; Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, выпуск 32, Мінск, 2012, с. 374–375.

стежка (стеука)⁶⁰. Šią sąvoką lenkų kalboje atitinka *ścieżka*⁶¹. Lotynų kalba toks „ke-liukas“ vadintas *semita*⁶². Maži keliukai jungė vienkiemius, atokesnius laukus ir miškus su gyvenvietėmis. Taip pat artimas gyvenvietes, kurias buvo galima pasiekti ir pėsčiomis. Funkcionalumo požiūriu, keliukai ne visada buvo nuolatiniai. Dažnai juos pramindavo dirbdami įvairius ūkio darbus. Be to, jų funkcionalumą itin veikė sezoniškumas. Pavyzdžiui, pelkių supamos pievos būdavo šienaujamos vasarą, o paruošti pašarai pervežami tik žiemą, kai šaltis sustingdydavo balas⁶³. Tiesa, žiemą važinėta ne tik mažais keliukais, bet kartais ir gana plačiais keliais. Tačiau tai gana reti atvejai, kai dideli traktai buvo pravažūs išskirtinai žiemą⁶⁴. Šie maršrutai nebuvo patogūs, nes priklausė nuo oro sąlygų. Jų reikšmė sumenkdamo nutiesus kitus nuolatinius traktus, ypač XVI a. plečiantis LDK miestams ir komunikacinei sistemai⁶⁵.

Kitas LDK susisiekimo elementas vadintas tiesiog „keliu“ – *дорога*⁶⁶, analogiška sąvoka lenkų kalba – *droga*⁶⁷. Atitikmuo lotyniškai surašytuose dokumentuose – *via*⁶⁸ arba

⁶⁰ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7 (1506–1539). Užrašymų knyga 7, parengė I. Ilarienė, L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius, 2011, nr. 333, p. 555 (1513 m. žemėvaldos dokumentas): *отъ реки Прусски къ Вишьневъскою дорозе, а Вишьневъскою дорогою просто до реки Довспуды а по Сетеву стежку; Lietuvos Metrika (1546–1548). 19-oji Teismų bylų knyga*, parengė I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščevienė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2009, Nr. 29, p. 54 (1546 m. teismo nuosprendis): *Дороги и стеуки по полю покласти казаль; Гістарычны слоўнік*, выпуск 32, с. 374–375.

⁶¹ *Žr. Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 6, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1972, s. 30–32; *Słownik staropolski*, t. 9, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1982–1987, s. 6–7.

⁶² T. Čelkis, Keliais po viduramžių Lietuvą. I: XIII–XV amžiaus pirmosios pusės sausumos kelių samprata, *Lituanistica*, t. 59, 2013, nr. 2 (92), p. 64–65.

⁶³ 1568 m. žymint Vitebsko miestiečiui duotos žemės (prie Vitebsko pilies) ribas, dalis jų sutapo su „žimos kelio“ maršrutu: *по полянки Лебедевы ж Кисловсие, и по дорогу зимнюю, и тым дорожицом зимним з Боровицы, Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51*, nr. 146, p. 202.

⁶⁴ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5, nr. 558, p. 373: 1504 m. valdovo patvirtinimas Vosyliui Glinskiui valdyti žemes Dubičių ir Peleos (?) apylinkėse ir minimas „žimos kelias“: *сеножать нашу Дубицкую на болоте, от Божатновых сеножатеи, от реки Озабочи по дорогу зимнюю, што идет через тое болото, которою ж дорогою зиме к Дубичом сено возят, а по Моторскии мостъ.*

⁶⁵ Kol nėra išsamių tyrimų, tai labiau prielaida, bet kaimyninių šalių analogijos taip teigti leidžia. *Žr. V. Pāvulāns, Satiksmes ceļi Latvijā XIII–XVII gs.*, Rīgā, 1971; apie urbanistikos tinklą: S. Alexandrowicz, *Studia z dziejów miasteczek Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń, 2011, s. 19–93.

⁶⁶ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51, nr. 196, p. 280–281: 1571 m. žemės valdos dokumentacija, Trakų vaivadijoje prie Kurklių: *дорозе, которая идет з местечка Суботника до Ракишок [...] дорозе, которая идет з волости Курклевокое до местечка Суботника [...] дороги, которая идет з местечка Обелского до Ракишок [...] дороги, которая идет от села Обелского до села короля его милости Окменев [...] дороги, которая идет з села Скирмянского до села Вижеушев [...] дороги, которая идет з села Вижеушев до Ракишокъ.*

⁶⁷ АВАК, т. 12: *Акты главного литовского трибунала*, Вильна, 1883, № 106, с. 449; *Słownik staropolski*, t. 2, Wrocław–Kraków–Warszawa, 1956–1959, s. 183–186.

⁶⁸ T. Čelkis, D. Antanavičius, min. veik., p. 175: *ad alium locum Grussen dictum, ubi ad viam est situm saxum.*

*tractus*⁶⁹. Pastaroji sąvoka yra ir lenkų kalboje – *trakt*⁷⁰. Beje, peržvelgus daugybę šaltinių, matyti, kad ši sąvoka gana abstrakti, nes ja vadinti ne tik keliai, bet ir „vieškeliai“, ypač šaltiniuose lotynų ir lenkų kalbomis.

Nusistovėjęs kelio maršrutas jungė gyvenvietes ir miestus visus metus. Jais vyko intensyvesnis eismas, dėl to jų pravažumu buvo suinteresuoti ne tik vietos gyventojai, bet ir valstybės tarnautojai⁷¹. Juolab kad prie kelių jungdavosi smulkesni keliukai. Visa tai gerino krašto administravimą. Keliai buvo visuomeninės paskirties ir jų tinklas buvo tankus. XVI a. pradėjo rasti panašaus pobūdžio privatūs keliai, nes šalyje įsibėgėjęs vidinei kolonizacijai, kai kurių stambesnių valdų savininkai nusitiesdavo kelius, sujungdami savo dvarus. Tie patys privatūs keliai vedė nuo privačių dvarų į miestelius bei miestus⁷². Net būta kelių, XVI a. tiesiogiai jungusių bajorų dvarus su Vilniumi⁷³. Privačius kelius prižiūrėjo bajoro ekonomai⁷⁴. Tačiau transportavimo mastai jais buvo panašūs kaip visuomeniniais keliais. Visa tai rodo, kad tokių „vidutinių“ kelių tinklas buvo gana tankus, o jo struktūrą lėmė ne tik bendruomenių interesai, bet ir privačios iniciatyvos.

Kalbant apie „kelio“ definiciją neišvengiamai reikia išsiaiškinti, kas šaltiniuose vadinama *путь*⁷⁵. Paprastai ši sąvoka reiškė kelio objektą⁷⁶. Tačiau yra atvejų, kai šia sąvoka įvardijama gyvenvietė arba tam tikras ūkinis vienetas⁷⁷. Pavyzdžiui, dokumentuose, kuriuose rašoma apie Smolensko pavieta, kaip tik ir minimos tokios gyvenvietės: *Дубровенскомъ пути, две доли на имя Тугощичи (1494 m.)*⁷⁸; *селца в Смоленскомъ*

⁶⁹Ten pat, p. 168: *tractu Obelensi duxerunt*.

⁷⁰АВАК, т. 3: *Акты Брестскаго гродскаго суда*, Вильна, 1870, № 68, с. 105. Nors šio tyrimo šaltiniuose nepasitaikė, bet minėtina dar viena sąvoka, šaltiniuose įvardijusi kelią, – *szlak* arba *ślak*, žr. *Słownik staropolski*, t. 8, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1977–1981, s. 572.

⁷¹Žr. L. Karalius, Tiltai..., p. 14–22; LDK valdova 1634 m. įsake pareigūnams nurodyta saugoti ir prižiūrėti kelius Polocko vaivadijoje, LMAVB RS, f. 207–3066.

⁷²Tai nebuvo išimtis, kurį laiką tokia praktika veikė Vakarų Europoje. Žr. A. Rosset, *Starożytne drogi i mosty*, Warszawa, 1970, s. 85–86.

⁷³АВАК, т. 11: *Акты главного литовского трибунала*, Вильна, 1880, № 20, с. 50 (1593 m.): *черезъ дорогу, которая зъ Вильна идетъ до двора пана Влосковскаго*; ten pat, t. 8: *Акты Виленскаго гродскаго суда*, Вильна, 1875, № 5, с. 13 (1594 m.): *черезъ дорогу, которая зъ Вильна идетъ до двора пана Влашкова*; ir kiti.

⁷⁴1610 m. Kristupas Radvila nurodė ekonomams Konradui Petrikovskiui (Biržuose) ir Mikalojui Piuro (Salamiestyje) prižiūrėti ir remontuoti kelius, kuriais pirkliai važiuoja iš Vilniaus į Rygą ir prekiauja Biržų kunigaikštystėje, žr. LMAVB RS, f. 31–1208.

⁷⁵АЮЗР (1361–1598), т. 1, С.-Петербург, 1863, № 176, с. 207.

⁷⁶Жр. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, выпуск 29, Мінск, 2009, с. 378.

⁷⁷Жр. *Энциклопедическій словарь*, т. 25, С.-Петербургъ, 1898, с. 817.

⁷⁸*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 3 (1440–1498). Užrašymų knyga 3*, parengė L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius, 1998, nr. 32, p. 82.

повете в Дубровенскомъ пути на имя Золотович (1494 m.)⁷⁹. Ši išimtis žinotina skaitant dokumentus apie rusėniškas, ypač Smolensko apylinkių teritorijas.

Atskira ir svarbiausia LDK kelių kategorija buvo „vieškeliai“ ir „didieji keliai“, šaltiniuose rusėnų kalba vadinti *гостинца*⁸⁰. Panašios semantikos sąvoka vartota ir šaltiniuose lenkų kalba – *gościniec*⁸¹. Kartu šias definicijas sinonimiškai galėjo pakeisti „laisvojo“ arba „didžiojo“ kelio įvardijimas – *великая дорога, дорога добровольная*⁸².

Vieškeliai – tolimų nuotolių maršrutai, jungę urbanistinius, ekonominius ir politinius centrus. Prie jų jungėsi keliai ir lokalūs keliukai. Tai buvo intensyviausio judėjimo arterijos, kuriomis keliavo gyventojai, pareigūnai ir pirkliai. Buvo numatyti specialūs prekybos kelių maršrutai, o pirklių judėjimas reglamentuotas teisiškai⁸³. Šiandien logiška manyti, kad kelionių maršrutai buvo nustatomi atsižvelgiant į laiką ir atstumą – siekiant kuo greičiau pasiekti kelionės tikslą. Tačiau anuomet ši logika galiojo ne visada. Pavyzdžiui, XVI a. Trakų miestas buvo nuošaliau nuo svarbaus prekybinio Vilniaus–Kauno vieškelio. 1516 m. LDK valdovo privilegijoje Trakams teigiama, jog pirkliai iš Vilniaus į Kauną turi vykti būtent per Trakus⁸⁴. Taip mėginta ekonomiškai gairinti Trakų miestą. Kitas panašus pavyzdys yra maršruto iš Vilniaus į Rygą kryptis per Salaką ir Daugpilį. Pirkliai važiuodavo darydami didelį lanką, o ne tiesiai trumpiausiu keliu⁸⁵. Čia taip pat mėginta skatinti krašto ekonomiką, kad pirkliai krašte užtruktų kuo ilgiau, prekiautų su vietos gyventojais. Nuo to priklausė viešelių išdėstymas. Tam įtakos turėjo ir privačių miestų valdytojai, siekę, kad važiuojantys prekybininkai užsuktų į jų valdomus miestus ir miestelius. Antai, 1589 m. valdovo magdeburginėje privilegijoje Biržams parašyta, kad

⁷⁹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 3*, nr. 33, p. 83; taip pat: *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 4 (1479–1491). Užrašų knyga 4*, parengė L. Anužytė, Vilnius, 2004, nr. 141.2, p. 155.

⁸⁰ *Литовская Метрика. Книга седьмая публичныхъ делъ, Русская историческая библиотека* (toliau – РИБ), т. 30, Юрьевъ, 1914, № 87, с. 805 (1565 m. su karo dalykais susijęs valdovo dokumentas): *по дорогу великую, которая идетъ на Солокъ до Лифлянтъ з Вилни, а оттоль дорогою ажъ назадъ до Вилни*; *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, выпуск 7, Мінск, 1986, с. 112.

⁸¹ АВАК, т. 14: *Инвентари именей XVI-го столетия*, Вильна, 1888, № 5, с. 72.

⁸² Ten pat, т. 20: *Акты, относящиеся к г. Вильне*, Вильна, 1893, № 109, с. 145; АВАК, т. 11, № 33, с. 93. Kartais šaltiniuose lenkų k. minima analogiška *wolna droga*, žr. *Słownik polszczyzny XVI wieku*, т. 6, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1972, s. 31; panaši situacija su lotyniškomis definicijomis, kaip antai *via strata*, žr. *Słownik staropolski*, т. 2, Wrocław–Kraków–Warszawa, 1956–1959, s. 470–471.

⁸³ Ж., прв., *Историко-юридические материалы, извлеченные из актовъ книгъ губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в Центральном архиве в Витебске и изданные под редакцией архивариуса сего архива Сазонова*, вып. 1, Витебскъ, 1871, с. 366–369: 1625 m. LDK komisarų nurodymas, kad Vitebsko miestiečiai, tarp jų ir pirkliai, gali nevaržomai važiuoti ten buvusiais keliais.

⁸⁴ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9*, nr. 553 (15), p. 306; *ЛММПА*, т. 6, nr. 238, p. 279; nr. 104, p. 227.

⁸⁵ Z. K i a u p a, Rygos miesto partneriai Lietuvoje nuo valstybės susidarymo iki Livonijos karo pradžios, *Istorijos akiračiai*, p. 58.

kelias iš Vilniaus į Rygą turi driektis per Biržus⁸⁶. Tai ne vienintelis atvejis, nes 1621 m. Kristupo Radvilo instrukcijoje valdų seniūnams rašoma: *gościniac z Wilna do Ryga na Birże isć ma*⁸⁷. Dėl tokių aplinkybių klostėsi savitas kai kurių vieškelių tinklas.

Aptartos sąvokos išryškina LDK susisiekimo struktūros gaires. Svarbiausi buvo vieškeliai – didieji keliai, kuriais labiausiai cirkuliavo viešasis gyvenimas. Jie buvo tarsi ašys, prie kurių jungėsi mažesni keliai.

LDK miestai – vieškelių sistemos „mazgai“

XVI–XVII a. LDK vieškelių tinklo tankumas priklausė nuo urbanistinės pažangos – kuo daugiau miestų ir gyvenviečių, tuo intensyvesnis susisiekimas⁸⁸. Bendri tyrimo duomenys (žr. kartoschemą leidinio viršelio atvarte ir vieškelių sąrašą p. 58–68) rodo, kad tankiausias vieškelių tinklas buvo vakarinėje ir pietvakarinėje LDK dalyje. Šalies rytuose jų tinklas buvo retas, ir tai išties kiek netikėta. Kaip tai reikėtų suprasti?

Kol kas istoriografijoje labai mažai tirtas LDK gyventojų mobilumas, juolab susisiekimo sistema. Todėl konceptualių interpretacijų nėra. Tenka samprotauti, kad daugiausiai įtakos turėjo LDK teritorijos geografinės ypatybės, kurios veikė gyventojų mobilumo galimybes ir priežastis. Iš kai kurių istorinės geografijos tyrimų žinoma, kad rytinė kunigaikštystės dalis buvo labiau pelkėta ir miškinga (o kartu ir mažiau apgyvendinta) nei vakarinė⁸⁹. Tai liudijo per minėtas teritorijas XV–XVII a. keliavę diplomatai ir pirkliai⁹⁰. Vakarinėje ir pietvakarinėje LDK dalyje XVI a. pastebimas intensyvus vidinės kolonizacijos procesas⁹¹. Dėl to mažėjo miškingumas ir žemė buvo labiau sukultūrinta nei rytinėse teritorijose. Todėl rytuose kelių ir vieškelių tinklas buvo retesnis. Nors neatmestina prielaida, kad ten susisiekimą sausuma bent iš dalies galėjo kompensuoti vandens keliai,

⁸⁶ D. Karvelis, Laiškas kaip komunikacijos priemonė Radvilų Biržų kunigaikštystėje XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmoje pusėje, *Lituanistika*, 1999, nr. 1 (37), p. 12.

⁸⁷ *Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje*, nr. 1, p. 3; nr. 11 b, p. 34.

⁸⁸ Žr. S. Alexandrowicz, min. veik., p. 19–93.

⁸⁹ Žr. O. Hedemann, *Dawne puszcze i wody*, Wilno, 1934; tas pats, *Dzieje Puszczy Białowieskiej w Polsce przedrozbirowej (w okresie do 1798 roku)*, Warszawa, 1939; R. A. French, The Historical Geography of the Forests of Byelorussia in the Sixteenth Century, *The Journal of Belarusian Studies*, vol. 1, 1967, No. 3, p. 168–183; *Lietuva žemėlapiuose*, sud. A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subotniekienė, Vilnius, 2002, p. 120 (XIX a. buvusios LDK rytinės dalies žemėlapis, jo šiaurės rytinėje dalyje pažymėta daug pelkių).

⁹⁰ Žr. T. Čelkis, Kaip keliauta Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV–XVII a.?, *Liaudies kultūra*, 2015, nr. 4, p. 6–14; R. Kamuntavičius, *Lietuvos įvaizdžio stereotipai...*, p. 33–53.

⁹¹ Iš bendresnių tyrimų ir šaltinių žinoma, kad intensyviausias vidinės kolonizacijos procesas XVI a. LDK vyko vakarinėje ir pietvakarinėje šalies dalyje, žr. L. Strasevičius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kraštovaizdis: girios XIV–XVI a. Magistro darbas*, Vilnius, 2017, p. 58–109.

ypač prekiaujant. Jie buvo patogesni, nes iš čia į vakarus eksportuoti masyvūs žaliavų kroviniai, upėmis plukdyta mediena⁹².

Tikėtina, kad retesnį rytinės LDK dalies apgyvendinimą lėmė ir politinės priežastys. Čia buvo karų su Maskva pafrontė ir gyvenimo salygos darėsi sudėtingos. Pavyzdžiui, per Livonijos karą 1563 m. sugriautas ir sužlugdytas Polockas – nepaprastai svarbus regiono prekybos miestas⁹³. Tai neabejotinai neigiamai veikė krašto prekybą ir gyventojų mobilumo poreikį.

Kiek kitaip tuo metu atrodė LDK vakarinė ir pietinė dalys. Tikėtina, jog čia vieškelių tinklo tankumą sąlygojo intensyvesnis visuomeninis ir politinis gyvenimas. Ypatingą vietą čia užėmė valstybės sostinė ir didesni miestai, kurie, logiška manyti, buvo lokalaus ir net regioninio ekonominio gyvenimo traukos centrai⁹⁴. Istorikas Janas Jakubowski atliko tyrimą ir lokalizavo XVI a. LDK valdovo dvarus, kuriuos pavaizdavo žemėlapyje⁹⁵. Matyti, jog absoliuti jų dauguma buvo vakarinėje ir pietinėje šalies teritorijoje, o rytinėje pusėje vos vienas kitas. Paprastai valdovo dvarai darydavo didelį teigiamą poveikį krašto ūkiui, dėl jų intensyviau funkcionuodavo administracija⁹⁶. Kartu tai suponavo gyventojų mobilumo poreikį. Tyrimo šaltiniai rodo ir koreliuoja, jog kaip tik šioje LDK dalyje miestai labiausiai „apraizgyti“ vieškelių ir geriausiai įsijungę į sausumos susisiekimo sistemą. Kai kurie urbanistiniai centrai buvo tarsi vieškelių „mazgai“, aplink kuriuos, kaip rodo straipsnyje esanti kartoschema, susidaro vieškelių „žvaigždės“. Tokie vieškeliai, LDK miestus sujungdavę net su tolیمais užsienio miestais, rodo, kad kai kurie jų buvo ne tik lokalinės, bet ir regioninės traukos objektai. Taigi kas buvo šie miestai ir kokie traktų maršrutai juos jungė su kitais LDK ir regiono urbanistiniais centrais?

⁹² Apie prekių eksportą žr. D. Žiemelis, *Abiejų Tautų Respublikos socialinė ekonominė raida XVI–XVIII amžiuje: feodalizmas ar periferinis kapitalizmas? Istoriografinė analizė. Daktaro disertacija*, Vilnius, 2009, p. 140–167.

⁹³ Ж. Д. Н. Александров, Д. М. Володихин, *Борьба за Полоцк между Литвой и Русью в XII–XVI веках*, Москва, 1994, с. 89–116.

⁹⁴ Socialinės geografijos tyrinėtojai skiria savybes, dėl kurių atsiranda urbanistinis centras. Tai istorinės urbanistinio vystymosi aplinkybės, rodančios gyvenvietės reikšmės tęstinumą laike. Centrinės gyvenvietės turi išsiskirti gausiu gyventojų skaičiumi. Svarbi ir palanki urbanistinio centro geografinė padėtis. Jo patrauklumą sąlygoja socialinė infrastruktūra – kiek joje yra valdžios institucijų ir ūkinių organizacijų. Tai kokybinis rodiklis, rodantis centro socialinį potencialą. Centro teikiamą aptarnavimo ir paslaugų visuma taip pat yra kokybinis rodiklis, liudijantis realią jo funkciją ir pranašumą likusių gyvenviečių struktūroje. Plačiau žr. S. Stanaitis, *Lietuvos kaimo gyvenviečių tinklo centrų formavimasis (geografinė studija)*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, Vilnius, 1993, p. 71–135 (saugoma: VUB RS, f. 76–3540); R. Clozier, min. veik., p. 54–105.

⁹⁵ J. Jakubowski, *Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVI wieku*, Kraków, 1928.

⁹⁶ Ж. М. В. Доўнар-Запольскі, *Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллонах*, т. 1, Киев, 1901, с. 138–360; E. Saviščevas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 m.*, Vilnius, 2010, p. 35–52.

Vilnius

Kaip rodo duomenys, Vilnius buvo labiausiai „apraizgytas“ vieškelių tinklo. Miestas ne tik jungėsi su kitais didmiesčiais ir gyvenvietėmis, bet ir pats būdamas regiono metropoliu, veikė susisiekimo tinklo dinamika⁹⁷. Neatsitiktinai daugumoje tolimesnių miestų ir miestelių buvo Vilniaus gatvė, kaip antai *Ulica Wilenska* Perlame⁹⁸ ar Užpaliuose⁹⁹.

Ilgą laiką vienas svarbiausių vieškelių buvo Vilnius–Polockas, minėtas dar XV a. pirmos pusės dokumentuose¹⁰⁰. Nuo Vilniaus maršrutas vingiavo pro Rokantiškes¹⁰¹ ir tolyn Polocko link. Nuo Polocko jis tęsėsi iki Vitebsko ir taip sujungė visus tris miestus¹⁰². Kitas išskirtinis vieškelis rytinėje LDK dalyje buvo Vilnius–Smolenskas–Maskva¹⁰³. Apie jį nemažai duomenų paliko keliautojai, diplomatai ir pirkliai, nes juo daugelis važiuodavo į Maskvą¹⁰⁴. Ypatinę maršruto reikšmę rodo ir tai, jog XVII a. jis funkcionavo kaip pašto kelias¹⁰⁵, nuo Vilniaus vedęs į Karaliaučių¹⁰⁶. Pridurtina, jog tuo pačiu keliu iš Vilniaus važiuota į Tverę, tik už Smolensko sukta kiek kita kryptimi nei į Maskvą¹⁰⁷.

Kitas regioninės prekybos požiūriu išskirtinis buvo Vilnius–Breslaujos vieškelis¹⁰⁸. Šaltiniuose apie jį užsimenama dažnai ir, kas svarbu, jis visada minimas kaip vieškelis, kai kiti maršrutai kartais pavadinami ir keliu. Jo reikšmę rodo ir tai, kad jis žymėtas XVII a. žemėlapiuose¹⁰⁹. Tai buvo pirklių vieškelis, kuriuo važiuodami pagal to laiko

⁹⁷ Apie Vilnių žr.: V. Žilėnas, min. veik., p. 90–130; J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija: nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, Vilnius, 1968, p. 50–99.

⁹⁸ LVIA, f. Senieji aktai, b. 3765 (2 dalis), l. 325.

⁹⁹ Ten pat, b. 3765 (1 dalis), l. 56.

¹⁰⁰ *Liv,-Est-und Curländisches Urkundenbuch*, Bd. 9, Hrsg. H. Hildebrand, Riga–Moskau, 1889, Nr. 153, S. 98.

¹⁰¹ АВАК, т. 20, № 278, с. 374; т. 9: *Акты Виленского земского суда, магистрата, магдебургии и конфедерации*, Вильна, 1878, № 29, с. 98

¹⁰² *Витебская старина*, т. 1, № 152, с. 322.

¹⁰³ *Sigismund von Herberstein: Rerum Moscoviticarum Commentarii*, S. 245; *Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет, с 1652 по 1892 год*, сост. С. Ф. Рубинштейн, Вильна, 1894, № 53, с. 19.

¹⁰⁴ Žr. T. Čelkis, *Kaip keliauta...*, p. 6–14.

¹⁰⁵ *Собрание государственных грамотъ и договоровъ, хранящихся въ Государственной коллегии иностранныхъ дель*, т. 4, Москва, 1828, № 210, с. 629.

¹⁰⁶ AGAD, Zbiór kartograficzny 402, dz. 36, nr. 3.

¹⁰⁷ *Памятники дипломатических сношений древней России съ державами иностранными. Памятники дипломатических сношений Московскаго государства съ Польско–Литовскимъ государствомъ (1487–1533). Сборник Императорскаго Русскаго Историческаго Общества*, т. 35, С.–Петербург, 1882, № 11, с. 43.

¹⁰⁸ АВАК, т. 6: I. Акты Брестского гродского суда (поточные); II. Акты Брестского подкоморского суда; III. Акты Брестской магдебургии; IV. Акты Кобринской магдебургии; V. Акты Каменецкой магдебургии, Вильна, 1872, № 6, с. 170, № 32, с. 282.

¹⁰⁹ LVVA, Kartogrāfiskie dokumenti: f. 2909, apr. 1, l. 1030, l. 1; *Exposé du conflit Lithuano – Polonais. Deuxième assemblée de la société des nations a Genève*, Genève, 1921 (priedas – žemėlapis).

ekonomikos politikos logiką jie turėjo krašte užtrukti kuo ilgiau. Dėl to iš Vilniaus į Breslaują reikėjo važiuoti per Ukmergę, Anykščius, Rokiškį, Drūkšius, o nuo Breslaujos, kaip įprastai, Rygos link. Tačiau įdomu ir net keista, kad kitame šaltinyje minimas kiek pasikeitęs šio vieškelio maršrutas, nes nuo Breslaujos jis galėjo vingiuoti lanku iki Biržų ir tolyn iki Bauskės, o nuo šios veikiausiai į Rygą¹¹⁰.

Šioje LDK dalyje buvo dar keli galimi panašūs maršrutai. Pavyzdžiui, nuo Vilniaus važiuota iki Salako, o nuo jo sukta Livonijos link¹¹¹. Kitas maršrutas: Vilnius–Medilas–Dysna–Daugpilis. Nuo jo buvo važiuojama tokiu pačiu maršrutu kaip nuo Salako – tolyn į Livoniją¹¹².

Rytų kryptimi nuo Vilniaus vedė didelis vieškelis į Minską¹¹³. Jis turėjo vingiuoti pro mažesnius centrus. Deja, šaltiniuose neužfiksuota, kokius, išskyrus 1702 ir 1704 m. retrospektyvias žinutes, jog jis kirto Alšėnus¹¹⁴. Galėjo būti ir daugiau šio vieškelio lankstų ir atšakų. Antai dokumentuose minimas vieškelis Vilnius–Medininkai–Ašmena¹¹⁵, kuris galėjo būti ir didesnio trakto sudėtinis elementas. Taip pat šia kryptimi vedė šaltiniuose užfiksuoti vieškeliai Vilnius–Maladečinas¹¹⁶ bei Vilnius–Astravas¹¹⁷, kurie tikriausiai irgi jungėsi su kitais vieškeliais. Lygiai tą patį reikia manyti apie šaltiniuose minimus trumpus vieškelius, vedusius nuo Vilniaus iki Eišiškių¹¹⁸, Kenos¹¹⁹, Medininkų¹²⁰, Lavoriškių¹²¹, Skaisterių¹²², Nemėžio¹²³, Rūdninkų¹²⁴, Žiupronių¹²⁵ ar Barūnų¹²⁶. Jie tiesiog pakliuvo į didžiųjų vieškelių maršrutus kaip pravažiuojamos stotys, o galbūt kartais iki jų vesdavo

¹¹⁰ LVVA, Kartogrāfiskie dokumenti: f. 2909, apr. 1, l. 1030, l. 1.

¹¹¹ *Литовская Метрика. Книги седьмая публичныхъ дель, РИБ*, т. 30, № 87, с. 805.

¹¹² Ten pat, nr. 87, p. 805.

¹¹³ *АВАК*, т. 33: *Акты, относящиеся к истории западно-русской церкви*, Вильна, 1908, № 15, с. 23; т. 11, № 102, с. 282.

¹¹⁴ Ten pat, t. 11, nr. 110, p. 339; nr. 114, p. 362.

¹¹⁵ Ten pat, nr. 112, p. 356 (1702 m.); VUB RS, f. 4–A1953, l. 2.

¹¹⁶ *АВАК*, т. 36: *Акты Минского городского суда (1582 и 1590 гг.)*, Вильна, 1912, № 457, с. 384.

¹¹⁷ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Кніга 43 (1523–1560). Кніга запісаў 43*, пад. В. С. Мянжынскі, Мінск, 2003, № 27, с. 79.

¹¹⁸ *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščeviėnė (ir kiti), Vilnius, 2003, nr. 4, p. 23.

¹¹⁹ *АВАК*, т. 14, № 53, с. 448.

¹²⁰ Ten pat, t. 11, nr. 34, p. 96.

¹²¹ Ten pat, t. 20, nr. 81, p. 114.

¹²² Ten pat, t. 8, nr. 168, p. 418.

¹²³ Ten pat, t. 20, nr. 109, p. 145.

¹²⁴ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20 (1536–1539). Užrašymų knyga 20*, parengė R. Ragauskienė, D. Antanavičius, Vilnius, 2009, nr. 116, p. 177; *АВАК*, т. 30: *Акты Троицкого подкоморского суда за 1585–1613 годы*, Вильна, 1904, № 12, с. 55.

¹²⁵ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Кніга 43*, № 35, с. 83; № 36, с. 83.

¹²⁶ *АВАК*, т. 11, № 110, с. 322.

trumpa atšaka nuo pagrindinio vieškelio. Tai buvo tranzitiniai punktai, pro kuriuos vingiavo didieji traktai. Dėl to šaltiniuose ir minimos trakto atkarpos pagal atitinkamas gyvenvietes ir miestelius prie vieškelio.

Į pietus nuo Vilniaus vedė vieškelis į Geranainius ir toliau į Naugarduką¹²⁷, taip pat minimas vieškelis į Lydą¹²⁸. Sunku spręsti, ar jis tiesiogiai jungė Lydą su sostine, ar buvo atšaka, statmenai kirtusi Vilniaus–Naugarduko vieškelį.

Valstybinio susisiekimo požiūriu strateginis buvo Vilniaus–Gardino¹²⁹ vieškelis, nuo Gardino besitęsęs iki Varšuvos¹³⁰ ir jungęs abi sostines. Nuo Vilniaus jis vingiavo pro Rūdninkus ir Varėną (prieš ją reikdavo pravažiuoti Valkininkus, kuriuos su Trakais jungė vieškelis¹³¹) iki Gardino, o nuo jo pro Tikociną iki Varšuvos¹³². Beje, šis maršrutas daug kur sutampa su šaltiniuose paliudytu Vilniaus–Merkinės vieškeliu, kuris driekėsi pro Daugus¹³³. Todėl tikėtina, kad tai galėjo būti Vilniaus–Gardino vieškelio atkarpa, kuri veikiausiai papildomai atsišakojo į mažesnes gyvenvietes. Vilniaus–Varšuvos traktas minimas dar 1412 m. – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto laikais¹³⁴.

Vieškelis, jungęs LDK ir senąją Lenkijos sostinę, driekėsi nuo Vilniaus iki Bresto ir toliau į Krokuvą¹³⁵. Tikėtina, kad nuo Vilniaus iki Bresto važiuota per Gardiną. Taip pat reikia pastebėti, jog šaltiniuose minimas kažkoks vieškelis Vilnius–Narevas¹³⁶. Narevas yra tarp Gardino ir Bresto, o abu šiuos miestus su Vilniumi jungė vieškelis. Todėl gali būti, kad Narevo vieškelio atšaka jungėsi prie vieno iš tų traktų, o ne atskirai vedė į Vilnių.

Kita vieškelių grupė – vakarų linkme – jungė Vilnių su lietuviškais miestais. Šaltiniuose itin dažnai minimas Vilniaus–Kauno vieškelis¹³⁷. Vienas maršrutas miestus jungė tiesiogiai, o kitas vedė per Trakus. Trakai įtraukti į susisiekimo sistemą, kad miestas, atsідūręs svarbiame prekybos kelyje, nors kiek atsigautų¹³⁸.

¹²⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašų knyga 14*, parengė L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius, 2008, nr. 849, p. 360; *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Кніга 43, № 21, с. 68*.

¹²⁸ LMAVB, RS, f. 264–534.

¹²⁹ *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, nr. 166, p. 105.

¹³⁰ Kartografiniai šaltiniai: LVVA, Kartografiniai dokumentai: f. 2909, apr. 1, l. 1030, l. 1; *Exposé du conflit Lithuano – Polonais* (priedas – žemėlapis); *Документы и регесты к истории литовских евреев (1388–1550)*. Русско-еврейский архив, т. 1, С.-Петербург, 1882, № 66, с. 90.

¹³¹ АВАК, т. 18: *Акты о конных судах*, Вильна, 1891, № 102, с. 85.

¹³² LVVA, Kartografiniai dokumentai: f. 2909, apr. 1, l. 1030, l. 1.

¹³³ LMMPA, t. 7: *Merkinės miesto aktai (1598–1627)*, sud. A. Baliulis, Vilnius, 2010, nr. 418, p. 601.

¹³⁴ *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. 2, ed. Z. Celichowski, Posnaniae, 1892, s. 164.

¹³⁵ *Документы Московскаго архива министерства юстиции*, т. 1, подг. М. Довнар-Запольский, Москва, 1897, № 17, с. 206; *АСДСЗР*, т. 11, Вильна, 1890, № 47, с. 51.

¹³⁶ АВАК, т. 14, № 5, с. 72.

¹³⁷ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Кніга 43, № 31, с. 81; № 34, с. 82*.

¹³⁸ 1516 m. LDK valdovo privilegijoje Trakams nurodyta pirkliams iš Kauno į Vilnių važiuoti per Trakus. Žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9*, nr. 553. (15), p. 306; LMMPA, t. 6, nr. 238, p. 279.

Taip pat vakarų kryptimi nuo Vilniaus buvo vieškelis iki Kėdainių, nuo kurių tas pats vieškelis suko į Upytę¹³⁹. Pridurtina, jog šaltiniuose užfiksuotas ir tiesioginis Vilniaus–Upytės vieškelis¹⁴⁰.

Į šiaurę driekėsi labai svarbus prekybinis vieškelis Vilnius–Ryga per Biržus arba nukant pro Pasvalį ir tolyn į Rygą¹⁴¹. Šia kryptimi šaltiniuose užfiksuoti iš Vilniaus vedę vieškeliai į Ukmergę¹⁴², o nuo jos į Upytę¹⁴³. Jie tikriausiai atsitiktinai minimi atskirai, nes labai tikėtina, kad pakliuvo arba bent jungėsi su didžiuoju Vilniaus–Rygos maršrutu. Sunkiau nusakyti į Vilnių vedusių vieškelių iš Giedraičių (per Riešę)¹⁴⁴ arba Dubingių¹⁴⁵ įsijungimą į didžiųjų traktų sistemą, nes jų linkme išskirtiniai maršrutai retai minimi. Nebent jie koku lankstu buvo susieti su jau minėtu Vilniaus–Breslaujos vieškeliu. Nors, kita vertus, negalima visiškai atmesti minties, kad šie gana trumpų nuotolių maršrutai galėjo būti savarankiški traktai.

Reziumuojant pasakytina, kad LDK sostinę keliai jungė su kitais šalies miestais, ji pateko į regioninės reikšmės vieškelių maršrutus ir net veikė traktų išsidėstymą.

Kaunas

Kaunas buvo reikšmingas LDK prekybos miestas¹⁴⁶. Dėl geografinės padėties čia labai svarbios buvo Neries ir Nemuno upės¹⁴⁷. Vandens kelias perėmė dalį sausumos traktų apkrovos. Tačiau miestą su kitais jungė ir vieškeliai.

Jau minėta, kad LDK mastu reikšmingas buvo Kauno–Vilniaus vieškelis, kurio vienas maršrutas tiesiogiai jungė miestus¹⁴⁸, o kitas vedė tranzitu per Trakus¹⁴⁹.

Šiaurės linkme nuo Kauno vedė vieškelis į Kėdainius¹⁵⁰. Beje, panašia kryptimi ėjo vieškelis iki Josvainių¹⁵¹. Galbūt pro Josvainius arba šalia jų vedė vieškelis į Kėdainius. Ir galima sakyti lygiagrečiai su minėtu maršutu buvo vieškelis Kaunas–Saločiai, tiesiogiai jungęs abu miestus¹⁵².

¹³⁹ *АСДЦЗР*, т. 8, Вильна, 1870, № 66, с. 290.

¹⁴⁰ Ten pat, p. 290.

¹⁴¹ *Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje*, nr. 1, p. 3; nr. 11b, p. 34; *АВАК*, т. 33, № 191, с. 286.

¹⁴² *АВАК*, т. 13: *Акты главного литовского трибунала*, Вильна, 1886, № 38, с. 115.

¹⁴³ *АСДЦЗР*, т. 8, № 66, с. 290.

¹⁴⁴ *АВАК*, т. 13, № 38, с. 115.

¹⁴⁵ AGAD, Archiwum Radziwiłłów 354, dz. 25–922, l. 1.

¹⁴⁶ Apie Kauną žr. Z. K i a u p a, *Kauno istorija*, Kaunas, 2010.

¹⁴⁷ L. B u c e v i č i ū t ė, min. veik., p. 55–104.

¹⁴⁸ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Кніга 43*, № 31, с. 81; № 34, с. 82.

¹⁴⁹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9*, nr. 553 (15), p. 306.

¹⁵⁰ VUB RS, f. 4-(A759) 28551 (už nuorodą dėkoju dr. Andrejui Ryčkovui).

¹⁵¹ Ten pat.

¹⁵² A. K r i n č i u s, Senieji Pasvalio krašto dokumentai, *Šiaurietiški atsivėrimai*, 2008/1 (24), p. 29–36.

Šiaurės vakarų kryptimi nuo Kauno žinomi vieškeliai Kaunas–Ariogala¹⁵³, Kaunas–Pernarava¹⁵⁴, Kaunas–Vilkija¹⁵⁵, kurie su miestu jungėsi tiesiogiai. Tačiau visiškai neatmestina tikimybė, kad šie maršrutai buvo savitos atšakos nuo kito regioninio vieškelio Kaunas–Raseiniai¹⁵⁶. Kitaip tariant, tai buvo vieškelis, jį jungęs su Žemaitijos centru. Į pietus nuo Kauno žinomas tik vienas vieškelis – Kaunas–Gardinas¹⁵⁷.

Apibendrinant pasakytina, kad lyginant su Vilniumi, Kaunas buvo kiek mažiau įtrauktas į regioninių sausumos kelių tinklą. Tačiau šią integralumo stoką galbūt kompensavo Nemuno vandens kelias iki Baltijos jūros.

Kėdainiai

Bendri duomenys rodo, jog Kėdainiai buvo gerai įsilieję į LDK viešelių struktūrą ir į juos vedė ne vienas strategiškai reikšmingas vieškelis¹⁵⁸. Ir išties tyrime, gerąją prasme, tai šioks toks netikėtumas. Miestas tranzitu pro Žeimius¹⁵⁹ jungėsi su Vilniumi ir, kaip minėta, nuo Kėdainių šis maršrutas suko iki Upytės¹⁶⁰. Taip pat žinoma, kad į šiaurę vedė vieškelis Kėdainiai–Biržai¹⁶¹, kuris tikriausiai kirto regioninį Vilniaus–Rygos traktą.

Vakarų kryptimi nuo Kėdainių vedė vieškelis į Raseinius per Betygalą¹⁶², kiek šiauriau minimas vieškelis Kėdainiai–Šiluva¹⁶³.

Į pietus vedė vieškeliai Kėdainiai–Seredžius¹⁶⁴, Kėdainiai–Vilkija¹⁶⁵. Kituose šaltiniuose rašoma, jog maršrutas Kėdainiai–Vilkija tęsėsi iki Seredžiaus, vadinasi, taip susidarydavo savotiškas viešelių trikampis¹⁶⁶. Be to, panašia kryptimi minimas prekybinis vieškelis Kėdainiai–Karaliaučius¹⁶⁷. Tačiau kaip vingiavo pastarasis maršrutas, labai sunku suprasti. Galbūt jis vedė pro Vilkiją, kurioje buvo muitinė¹⁶⁸. Kita tikimybė, jog egzistavo maršrutas, vedęs nuo Kėdainių į Karaliaučių, šalia Jurbarko.

¹⁵³ И. Я. Спрогис, *min. veik.*, p. 139.

¹⁵⁴ Ten pat.

¹⁵⁵ Ten pat, p. 53.

¹⁵⁶ Ten pat, p. 140.

¹⁵⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51*, nr. 80, p. 88.

¹⁵⁸ Apie miestą žr. *LMMPA*, t. 3, sud. A. Tyla, Vilnius, 2002, p. 6–30.

¹⁵⁹ Šaltinis skelbtas: K. J a b l o n s k i s, *Istorija ir jos šaltiniai*, parengė V. Merkys, Vilnius, 1979, p. 59.

¹⁶⁰ *АДЦЗР*, т. 8, № 66, с. 290.

¹⁶¹ *Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje*, nr. 11f, p. 52.

¹⁶² *LDK istorinės vėliavos*, p. 72–73; *Lietuvos XVII–XIX a. pradžios ikonografijos*, 13 žemėlapis.

¹⁶³ И. Я. Спрогис, *min. veik.*, p. 129.

¹⁶⁴ Ten pat, p. 129.

¹⁶⁵ Ten pat, p. 191.

¹⁶⁶ Ten pat, p. 129.

¹⁶⁷ *АДЦЗР*, т. 8, № 66, с. 290.

¹⁶⁸ Žr. J. M a t u s a s, Nemuno žemupis pertvertas 15-me amžiuje, *Aidai*, 1961, nr. 8 (143), p. 373.

Nuo Kėdainių vedė vieškelis į Kauną¹⁶⁹. Kaip tik šia kryptimi žinomi netolimi vieškeliai nuo Kėdainių iki Bajėnų¹⁷⁰ ir kitas iki Gaižuvėlės¹⁷¹. Tikėtina, kad abi vietovės Kėdainių–Kauno vieškelyje buvo tranzitinės, tiesiog šaltiniuose nurodytos jų atkarpos.

Taigi Kėdainių miestas buvo tankiai apraizgytas viešelių tinklo ir čia kirtosi įvairūs traktai. Tai buvo tarsi savita „pusiaukelė“ tarp Rygos ir Karaliaučiaus.

Raseiniai

Žemaitijos miestai buvo nedideli¹⁷², todėl viešelių tinklas buvo smulkus ir tankus. Kalbant apie Vilnių arba Kėdainius, buvo daug ilgų viešelių, jungusių ekonominius centrus. O Žemaitijoje viešelių maršrutai trumpi ir, kaip matyti, jungė artimus miestus. Antai, į Varnius vedė penki, Vilkiją ir Kelmę – šeši vieškeliai (žr. viešelių sąrašą). Traktų buvo nemažai, bet kuo jie buvo išskirtiniai, ar tarp jų buvo tokių, kuriems teikti, susisiekimo požiūriu, ryškūs prioritetai, – pasakyti sunku. Veikiausiai tokie miestai buvo tarsi susikertančių traktų „kryžkelės“.

Šiame regione labiau išsiskyrė Raseiniai – Žemaitijos seniūnijos centras, kuriame telkėsi administracinė ir teisminė regiono valdžia¹⁷³. Todėl, tikėtina, egzistavo lokalaus centro ir tam tikros administruojamos „apylinkės“ santykis. Į šiaurę nuo Raseinių vedė netolimas vieškelis iki Šiluvos¹⁷⁴. Taip pat šia kryptimi žinomas vieškelis Raseiniai–Šiauliai¹⁷⁵. Neatmestina, kad jis galėjo tranzitu kirsti ir Šiluvą arba Tytuvėnus. Tuo tarpu labiau į šiaurės vakarus nuo Raseinių vedė atskiras vieškelis į Kelmę¹⁷⁶, o dar kitas – iki Užvenčio¹⁷⁷. Vakarų kryptimi žinomas tik vienas vieškelis Raseiniai–Nemakščiai¹⁷⁸.

Į pietų pusę taip pat vedė nemažai smulkių viešelių kaip Raseiniai–Pamedžiava¹⁷⁹, Raseiniai–Biliūnai (Bilevičiai) – Veliuona¹⁸⁰. Šie traktai netolimi, ir tik pietryčių link būta

¹⁶⁹ VUB RS, f. 4-(A759) 28551.

¹⁷⁰ И. Я. С п р о г и с, min. veik., p. 13.

¹⁷¹ Ten pat, p. 78.

¹⁷² Žr. E. Meilus, *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII a. II pusėje – XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 19–142.

¹⁷³ Žr. A. Valulis, Raseinių praeities fragmentai (XVI–XVIII a.), *Žemaičių žemė*, 2006, nr. 1, p. 28–33.

¹⁷⁴ И. Я. С п р о г и с, min. veik., p. 70.

¹⁷⁵ Ten pat, p. 104.

¹⁷⁶ Ten pat, p. 278.

¹⁷⁷ Ten pat, p. 334.

¹⁷⁸ Ten pat, p. 7.

¹⁷⁹ И. Я. С п р о г и с, min. veik., p. 12.

¹⁸⁰ *LDK istorinės vėliavos*, p. 72–73; *Lietuvos XVII–XIX a. pradžios ikonografijos*, 13 žemėlapis.

kiek didesnių, kaip antai vieškeliai Raseiniai–Vilkija¹⁸¹, Raseiniai–Ariogala¹⁸² ir Raseiniai–Kaunas¹⁸³. Į rytus vedė vieškelis Raseiniai–Betygala¹⁸⁴ ir iki Kėdainių¹⁸⁵.

Raseinius supo sąlyginai nemažai, bet netolimų distancijų vieškeliai. Dėl to net kyla klausimas, ar jie kaip objektai skyrėsi nuo to kas, pavyzdžiui, už Nevėžio upės vadinta keliu.

Kražiai

Šaltinių duomenys rodo, jog Žemaitijoje nemažas vieškelių „mazgas“ buvo Kražiai¹⁸⁶. Kaip ir Raseinių atveju minimi vieškeliai buvo trumpi ir tankūs.

Iš šiaurinės pusės Kražiai jungėsi vieškeliu su Užvenčiu¹⁸⁷ bei su Šaukėnais, o nuo jų dar suko vieškelis iki Kurtuvėnų¹⁸⁸. Be to, šaltiniai liudija ir, tikėtina, tiesioginį vieškelį Kražiai–Kurtuvėnai¹⁸⁹. Panašia linkme ir beveik lygiagrečiai minimas vieškelis Kražiai–Šiauliai¹⁹⁰. Tik šiuo atveju nėra aišku, ar šis maršrutas tanzitu kirto Kurtuvėnus. Be to, į šiaurę vedė vieškelis Kražiai–Luokė¹⁹¹.

Vakarų kryptimi buvo tolimesnis vieškelis Kražiai–Varniai¹⁹², ir jis tranzitu vedęs per Karklėnus¹⁹³. Kiti „smulkesni“ vieškeliai šia kryptimi buvo Kražiai–Rietavas¹⁹⁴ ir Kražiai–Kaltinėnai¹⁹⁵. Kitomis kryptimis nuo Kražių vingiavo atskiri vieškeliai į Batakus¹⁹⁶, Nemakščius¹⁹⁷, Tytuvėnus¹⁹⁸ ir, tikėtina, jog pastarasis tranzitu vedė per Kelmę¹⁹⁹.

Vieškelių tinklas aplink Kražius buvo tankus, bet kaip ir Raseinių atveju čia sunku nusakyti kiekvieno maršruto išskirtinumą, nes jie visi buvo neilgi.

¹⁸¹ VUB RS, f. 7-139, l. 1–3.

¹⁸² И. Я. С п р о г н и с, min. veik., p. 72.

¹⁸³ Ten pat, p. 89.

¹⁸⁴ Ten pat, p. 185.

¹⁸⁵ *LDK istorinės vėliavos*, p. 72–73; *Lietuvos XVII–XIX a. pradžios ikonografijos*, 13 žemėlapis.

¹⁸⁶ Apie miestelį žr. *Kražiai*, Vilnius–Kaunas, 1993, p. 14–35.

¹⁸⁷ И. Я. С п р о г н и с, min. veik., p. 295.

¹⁸⁸ Ten pat, p. 130.

¹⁸⁹ Ten pat, p. 148.

¹⁹⁰ Ten pat, p. 327.

¹⁹¹ Ten pat, p. 148.

¹⁹² Ten pat, p. 141.

¹⁹³ Ten pat, p. 57.

¹⁹⁴ Ten pat, p. 149.

¹⁹⁵ Ten pat, p. 62.

¹⁹⁶ Ten pat, p. 148.

¹⁹⁷ Ten pat.

¹⁹⁸ Ten pat, p. 149.

¹⁹⁹ Ten pat, p. 130.

Gardinas

Rusėniškose LDK teritorijose vienas stambesnių urbanistinių centrų buvo Gardinas. XVII a. jo reikšmė augo, ir jis pradėjo konkuruoti su Vilniumi²⁰⁰. Miestas tapo traukos centru, į jį vedė regioniniai vieškeliai.

Itin svarbu, kad Gardinas buvo vieškelio Vilnius–Varšuvą pusiaukelė²⁰¹. Ši ilga vieškelio atkarpa tarp Vilniaus ir Gardino vedė tranzitu per Varėną ir Rūdninkus²⁰². Tikriausiai šis maršrutas buvo ne vienas, nes šaltiniuose paliudyta, kad iš Gardino į Vilnių buvo vykstama ir per Merkinę²⁰³. Be to, žvelgiant nuo *Tikrosios Lietuvos* pusės, Gardinas turėjo jungtis ir su Kaunu²⁰⁴.

Į vakarus nuo Gardino buvo vieškelis į Augustavą²⁰⁵. Taip pat užsimenama apie neva buvusį vieškelį į Prūsiją²⁰⁶, tik, deja, nieko nežinoma apie paties maršruto topografiją.

Iš pietų pusės nuo Gardino vedė tiesioginis maršrutas į ekonomiškai stiprų miestą Brestą²⁰⁷. Panašia linkme, tik kiek ryčiau vedė regioninis vieškelis į Lucką²⁰⁸. Tuo tarpu į rytus išskirtiniai vieškeliai nežinomi, paminėtas tik trumpas maršrutas Gardinas–Skidlius²⁰⁹.

Matyti, jog į Gardiną vedė regioniniai keliai, jis buvo labiau tranzitinis. Nepaisant to, geografinė padėtis buvo palanki, ypač prekybininkams.

Brestas

Brestas – labiausiai į pietvakarius nutolęs LDK miestas²¹⁰ – buvo gerai įsiliejęs į regioninių sausumos viešelių sistemą. Iš šiaurės pusės vieškelis jį jungė su sostine Vilniumi²¹¹, tikriausiai tai buvo tiesioginis kelias. Tačiau svarbu pridurti, jog maršrutas galėjo

²⁰⁰ Apie Gardiną žr. *Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя*, т. 1, рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.), Мінск, 2005, с. 498–506.

²⁰¹ *Документы и регесты*, № 66, с. 90.

²⁰² LVVA, Kartogrāfiskie dokumenti: f. 2909, apr. 1, l. 1030, l. 1.

²⁰³ *LMMPA*, т. 5: *Merkinė*, sud. A. A. Baliulis, Vilnius, 2007, nr. 5, p. 51.

²⁰⁴ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51*, nr. 80, p. 88.

²⁰⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 52 (1569–1570). Užrašymų knyga 52*, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius, 2004, nr. 4, p. 28.

²⁰⁶ *АЮЗР*, т. 1, № 64, с. 53.

²⁰⁷ *Документы и регесты*, № 66, с. 90.

²⁰⁸ Литовская Метрика. Книга вторая судных дель 1506–1523, *РИБ*, т. 20, С. Петербург, 1903, № 120, с. 706.

²⁰⁹ *Акты, издаваемые коммиссиею, высочайше учрежденною для разбора древних актов въ Вильне*, т. 1: *Акты Гродненскаго земскаго суда*, Вильна, 1865, № 22, с. 75.

²¹⁰ Apie Brestą žr. *Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя*, т. 1, с. 313–318.

²¹¹ *АВАК*, т. 3, № 28, с. 44.

vesti ir per Kamianecą²¹². Kiti vieškeliai iš Bresto panašia kryptimi buvo į Gardiną²¹³, Bielską²¹⁴ ir Slanimą per Ružanus²¹⁵.

Gardinas buvo LDK paribyje, tad daug vieškelių nuo jo vedė į Lenkijos karalystę. Vienas pagrindinių – Brestas–Krokuva²¹⁶ arba vieškeliai į Parčevą²¹⁷ ir Liubliną²¹⁸. Kaip matyti, regioniniai vieškeliai nuo Bresto vedė į Voluinę²¹⁹, Voluinės Vladimira²²⁰ ir Luc-ka²²¹. Tuo tarpu rytų linkme buvo vieškeliai Brestas–Pinskas²²² ir Brestas–Kobriną²²³.

Minskas

Regione Minskas buvo augantis miestas ir vaivadijos centras²²⁴. Nors jis buvo kiek toliau nuo Vilniaus–Maskvos didžiojo maršruto, į jį vedė nemažai vieškelių. Iš vakarų pusės Minskas jungėsi su Vilniumi²²⁵. Išties tikėtina, jog tai tiesioginis maršrutas, bet šalia buvo ir kitas „lygiagretus“ vieškelis Minskas–Alšėnai–Vilnius²²⁶. Be jo, šia kryptimi vedė vieškelis Minskas–Maladečina²²⁷, kuris veikiausiai buvo ilgesnio vieškelio dalis.

Nuo Minsko šiaurės ir šiaurės rytų kryptimi vingiavo keliai Minskas–Aina²²⁸, Minskas–Lahojskas²²⁹, Minskas–Barysavas²³⁰. Šaltiniuose minimas į rytus vedęs „senasis“ vieškelis Minskas–Smolenskas–Maskva²³¹. Nuo jo atsišakojo smulkesnės atkarpos – nuo Minsko tęsėsi Barysavas–Bobras–Druckas–Orša²³² ir toliau jau Maskvos link. Pietų kryp-

²¹² Ten pat, t. 6, nr. 6, p. 167, 170, 175.

²¹³ *Документы и регесты*, № 66, с. 90.

²¹⁴ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7*, nr. 335, p. 557.

²¹⁵ *АСДЦЗР*, т. 4, Вильна, 1867, № 44, с. 70–71.

²¹⁶ *Документы Московского архива*, т. 1, № 17, с. 206.

²¹⁷ *АСДЦЗР*, т. 1, № 31, с. 52.

²¹⁸ Ten pat, t. 3: *Вильна*, 1867, № 112, с. 299.

²¹⁹ Ten pat, t. 11, nr. 22, p. 27; nr. 23, p. 28.

²²⁰ Ten pat, t. 1, nr. 31, p. 80, 81.

²²¹ *АВАК*, т. 6, № 84, с. 365.

²²² Ten pat, t. 2: *Акты Брестского земского суда*, Вильна, 1867, № 79, с. 176.

²²³ Ten pat, p. 18, nr. 59, p. 35.

²²⁴ *Apie Minską žr. Вялікае княства Літоўскае. Эцыклапедыя*, т. 2, рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.), Мінск, 2006, с. 285–289.

²²⁵ *АВАК*, т. 33, № 15, с. 23.

²²⁶ Ten pat, t. 11, nr. 110, p. 339.

²²⁷ *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji teismų bylą knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, G. Kirkienė, E. Gudavičius (ir kt.), Vilnius, 1997, nr. 320, p. 266.

²²⁸ Ten pat, nr. 319, p. 265 (1528 m.).

²²⁹ *АЮЗР*, т. 1, № 69, с. 58–59.

²³⁰ *АВАК*, т. 36, № 42, с. 43.

²³¹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7*, nr. 240, p. 441.

²³² *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji teismų bylą knyga*, nr. 319, p. 265.

timi nuo Minsko minimas vieškelis į Kijeva²³³. Tačiau apie jo topografiją kol kas daugiau nežinoma.

XVI–XVII a. LDK vieškelių tinklo struktūra ir svarbiausios žmonių mobilumo kryptys priklausė nuo valstybės urbanistinių centrų išsidėstymo, kurių dauguma buvo vakari-
nėje ir pietinėje šalies dalyse. Susisiekimo sistemoje ypatingą poziciją užėmė Vilnius, jis buvo gyventojų traukos objektas ir veikė vieškelių tinklo stuktūrą. Į jį vedė daug lokaliųjų ir regioninių vieškelių. Kiti LDK urbanistiniai centrai buvo kiek mažiau integravęsi į bendrąją vieškelių sistemą.

XVI–XVII a. LDK vieškelių tinklo kartoschema

Remiantis žinomais pirminiais šaltiniais, rekonstruotas XVI–XVII a. LDK vieškelių tinklas – nubraižyta jų kartoschema. Jos kartografinis pagrindas yra XVI–XVII a. LDK sandūros žemėlapis su tiksliais masteliais²³⁴. Jame pažymėti šaltiniuose minimi vieškeliai, dažniausiai paliudyti nurodant maršruto kryptį iš vietovės (miesto) A į vietovę B (rečiau nurodoma daugiau maršruto taškų). Šaltiniuose maršrutai nusakyti abstrakčiai, retai minimos mažesnės gyvenvietės, buvusios trakte. Kartais būna sunku tiksliai pasakyti, ar vieškelis jungė miestus tiesiogiai, ar vis dėlto į jį važiuota trazitais pro kitus. Dėl to egzistuoja paklaida. Žymint vieškelių kryptis tieses, aplink urbanistinius centrus susidaro išsidėsčiusių vieškelių „žvaigždės“, rodančios, kiek jos buvo įsijungusios į vieškelių tinklą.

Kartoschema (žr. leidinio viršelio atvartą) yra su priedu – XVI–XVII a. šaltiniuose paliudytų LDK vieškelių sąrašu su nuorodomis į šaltinius, pateiktu kaip mokslinis aparatas.

Išvados

Įvairiakalbiuose XVI–XVII a. LDK šaltiniuose yra daug sąvokų, kuriomis įvardyti keliai. Šie skirstyti į „keliukus“, „kelius“ ir „privačius kelius“ bei atskirai „vieškelius“, kurie sinonimiškai dar vadinti „didžiaisiais“ arba „amžiniaisiais“ keliais. Vieškeliai rusėniškuose šaltiniuose vadinti: *гостинца, великая дорога, дорога добровольная*, o lenkiškuose: *gościnniec, trakt*. Tai ilgų nuotolių maršrutai, jungę urbanistinius, ekonominius ir politinius centrus. Prie jų jungęsi keliai ir lokalūs keliukai. Tai intensyviausio judėjimo maršrutai, kuriais keliavo gyventojai, pareigūnai ir pirkliai.

²³³ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Кніга 70 (1582–1585). Кніга запісаў 70*, падрыхт. В. С. Мянжынскі, Мінск, 2008, № 146, с. 215.

²³⁴ Kartoschemos pagrindas: *Lietuvos nacionalinis atlasas*, t. 2: *Istorija*, Vilnius, 2015, p. 27.

XVI–XVII a. LDK vieškelių tinklo struktūra priklausė nuo gyvenviečių ir miestų sklaidos krašte. Tankiausias vieškelių tinklas buvo vakarinėje ir pietvakarinėje LDK dalyje, šalies rytuose jis buvo retas. Tai priklausė nuo geografinių ypatybių: rytinė šalies dalis buvo labiau pelkėta ir miškinga nei vakarinė. Joje intensyviau vyko vidinė kolonizacija. Rytinės LDK dalies apgyvendinimą neigiamai veikė karai su Maskva, čia buvo sudėtingos gyvenimo sąlygos. Vakarinėje ir pietinėje šalies dalyje gyvenimas buvo intensyvesnis, čia koncentravosi valdovo dvarai. Dėl viso to intensyvesnis buvo gyventojų mobilumas.

Vakarinės ir pietinės LDK dalies miestai buvo labiausiai „apraizgyti“ vieškelių ir labiausiai įsijungę į sausumos susisiekimo sistemą. Dalis jų buvo ne tik lokalinės, bet ir regioninės traukos objektai. Miestai – vieškelių „mazgai“ buvo: Vilnius (jungėsi su regioninės reikšmės maršrutais), Kaunas (mažiau išitraukęs į regioninių sausumos kelių tinklą), Kėdainiai (smarkiai apraizgyti vieškelių, čia kirtosi traktai ir buvo savita „pusiau-kelė“ tarp Rygos ir Karaliaučiaus), Raseiniai ir Kražiai (sujungti sąlyginai nemažo skaičiaus neilgų vieškelių), Gardinas (miestas regioninių kelių maršute), Brestas (piečiausia regioninių vieškelių „kryžkelė“), Minskas (kiek iš toliau jungėsi prie regioninio didžiojo Vilniaus–Maskvos maršruto).

Parengta XVI–XVII a. LDK vieškelių tinklo kartoschema. Joje tiesėmis pažymėti šaltiniuose užfiksuoti vieškeliai. Atskirai pateiktas šaltinių sąrašas kaip kartoschemos mokslinis aparatas.

Šis straipsnis yra žingsnis tiriant LDK susisiekimą. Prasminga analogiškai rekonstruoti mažesnių LDK sausumos kelių struktūrą, kurie, preliminariai teigiant, buvo daug tankiau apraizgę valstybės teritoriją. Tokie tyrimai padeda geriau suprasti LDK gyventojų mobilumo reiškinių.

XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vieškelių sąrašas

1. Alšėnai–Vilnius²³⁵
2. Ariogala–Betygala²³⁶
3. Ariogala–Kaunas²³⁷
4. Ariogala–Raseiniai²³⁸
5. Ariogala–Tendžiogala²³⁹

²³⁵ АВАК, т. 11, № 114, с. 362.

²³⁶ Ten pat, p. 209.

²³⁷ И. Я. С про г и с, мин. veik., p. 139.

²³⁸ Ten pat, p. 72.

²³⁹ Ten pat, p. 190.

6. Ariogala–Veliuona²⁴⁰
7. Ariogala–Vilkija²⁴¹
8. Ašmena–Medininkai–Vilnius²⁴²
9. Ašmena–Naugardukas²⁴³
10. Astravas–Vilnius²⁴⁴
11. Atočka–Sluckas²⁴⁵
12. Augustavas–Gardinas²⁴⁶
13. Aukštadvaris–Trakai–Vilnius²⁴⁷
14. Baisogala–Tendžiogala²⁴⁸
15. Bajėnai–Josvainiai²⁴⁹
16. Bajėnai–Kėdainiai²⁵⁰
17. Barūnai–Vilnius²⁵¹
18. Barysavas–Aina–Maladečina–Bobras–Druckas–Orša–Maskva²⁵²
19. Barysavas–Druckas²⁵³
20. Barysavas–Minskas²⁵⁴
21. Barysavas–Mogiliavas²⁵⁵
22. Batakliai–Kražiai²⁵⁶
23. Batakliai–Nemakščiai²⁵⁷
24. Bauskė–Biržai–Breslauja–Drūkšiai (Drisviatai)–Rokiškis–Anykščiai–Ukmergė–Vilnius–Rūdninkai–Varėna–Gardinas–Tikocinas–Varšuva²⁵⁸

²⁴⁰ Ten pat, p. 39.

²⁴¹ Ten pat, p. 53.

²⁴² АВАК, т. 11, № 112, с. 356.

²⁴³ Ten pat, t. 13, nr. 17, p. 55.

²⁴⁴ Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Кніга 43, № 27, с. 79.

²⁴⁵ АВАК, т. 18, № 296, с. 343.

²⁴⁶ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 52, nr. 4, p. 28.

²⁴⁷ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51, nr. 158, p. 218.

²⁴⁸ И. Я. С про г и с, min. veik., p. 26.

²⁴⁹ Ten pat, p. 18.

²⁵⁰ Ten pat, p. 13.

²⁵¹ АВАК, т. 11, № 110, с. 322.

²⁵² Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji teismų bylų knyga, nr. 319, p. 266.

²⁵³ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14, nr. 905, p. 391.

²⁵⁴ АВАК, т. 36: Акты Минского городского суда (1582 и 1590 гг.), Вильна, 1912, № 42, с. 43.

²⁵⁵ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14, nr. 905, p. 391.

²⁵⁶ И. Я. С про г и с, min. veik., p. 148.

²⁵⁷ АВАК, т. 24: Акты о боярах, Вильна, 1897, № 155, с. 257.

²⁵⁸ LVVA, Kartografskie dokumenti: f. 2909, apr. 1, l. 1030, l. 1.

25. Berštai–Vosyliškės²⁵⁹
26. Betygala–Ariogala²⁶⁰
27. Betygala–Raseiniai²⁶¹
28. Bielskas–Brestas²⁶²
29. Bielskas–Valkaviskas²⁶³
30. Biržai–Kėdainiai²⁶⁴
31. Biržai–Panevėžys²⁶⁵
32. Breslauja–Vilnius²⁶⁶
33. Brestas–Kamianecas²⁶⁷
34. Brestas–Kobrynas²⁶⁸
35. Brestas–Kobrynas²⁶⁹
36. Brestas–Krokuva²⁷⁰
37. Brestas–Liublinas²⁷¹
38. Brestas–Luckas²⁷²
39. Brestas–Parčėvas²⁷³
40. Brestas–Pinskas²⁷⁴
41. Brestas–Ružanai–Slanimas²⁷⁵
42. Brestas–Slanimas²⁷⁶
43. Brestas–Vilnius²⁷⁷

²⁵⁹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51*, nr. 73, p. 82.

²⁶⁰ И. Я. С п р о г и с, min. veik., p. 199.

²⁶¹ Ten pat, p. 185.

²⁶² *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7*, nr. 335, p. 557.

²⁶³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8*, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius, 1995, nr. 281, p. 233.

²⁶⁴ *Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje*, nr. 11f, p. 52.

²⁶⁵ АВАК, т. 26: *Акты Унитского гродского суда*, Вильна, 1899, № 482, с. 389.

²⁶⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 37*, nr. 225, p. 261.

²⁶⁷ АВАК, т. 6, № 6, с. 167.

²⁶⁸ Ten pat, t. 4: *Акты Брестского гродского суда*, Вильна, 1870, № 234, с. 37.

²⁶⁹ Ten pat, t. 18, nr. 59, p. 35.

²⁷⁰ *Документы Московского архива*, т. 1, № 17, с. 206.

²⁷¹ АСДСЗР, т. 3, № 112, с. 299.

²⁷² АВАК, т. 6, № 84, с. 365.

²⁷³ АСДСЗР, т. 1, № 31, с. 52.

²⁷⁴ АВАК, т. 2: *Акты Брестского земского суда*, Вильна, 1867, № 79, с. 176.

²⁷⁵ АСДСЗР, т. 4, № 44, с. 70–71.

²⁷⁶ АВАК, т. 22: *Акты Слонимского земского суда*, Вильна, 1895, № 587, с. 327.

²⁷⁷ Ten pat, t. 3, nr. 28, p. 44.

44. Brestas–Voluinė²⁷⁸
45. Brestas–Voluinės Vladimiras²⁷⁹
46. Chomskas–Pinskas²⁸⁰
47. Daugpilis–Dysna–Medilas–Vilnius²⁸¹
48. Dubingiai–Vilnius²⁸²
49. Eišiškės–Vilnius²⁸³
50. Gaižuvėlė–Kėdainiai²⁸⁴
51. Gaižuvėle–Vilkija²⁸⁵
52. Gardinas–Kaunas²⁸⁶
53. Gardinas–Luckas²⁸⁷
54. Gardinas–Merkinė²⁸⁸
55. Gardinas–Prūsija²⁸⁹
56. Gardinas–Skidlis²⁹⁰
57. Gardinas–Varšuva²⁹¹
58. Gardinas–Vilnius²⁹²
59. Giedraičiai–Riešė²⁹³
60. Gerdžiogala–Kelmė²⁹⁴
61. Geruliai–Luokė²⁹⁵
62. Grinkiškis–Krekenava²⁹⁶

²⁷⁸ АСДЦЗР, т. 11, № 22, с. 27; № 23, с. 28.

²⁷⁹ Ten pat, t. 1, nr. 31, p. 80, 81.

²⁸⁰ АВАК, т. 18, № 130, с. 111.

²⁸¹ Литовская Метрика. Книги седьмая публичныхъ дель, РИБ, т. 30, № 87, с. 805.

²⁸² AGAD, Archiwum Radziwiłłów 354, dz. 25–922, l. 1.

²⁸³ Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga, nr. 4, p. 23.

²⁸⁴ И. Я. Спрогис, min. veik., p. 78.

²⁸⁵ Ten pat, p. 244.

²⁸⁶ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51, nr. 80, p. 88.

²⁸⁷ Литовская Метрика. Книга вторая судныхъ дель 1506–1523, РИБ, т. 20, № 120, с. 706.

²⁸⁸ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12, parengė D. Antanavičius, A. Ba-liulis, Vilnius, 2001, nr. 667, p. 510.

²⁸⁹ АЮЗР, т. 1, № 64, с. 53.

²⁹⁰ АВАК, т. 1, № 22, с. 75.

²⁹¹ LDK istorinės vēliavos, p. 68–69.

²⁹² Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga, nr. 166, p. 105.

²⁹³ АВАК, т. 13, № 38, с. 115.

²⁹⁴ И. Я. Спрогис, min. veik., p. 72.

²⁹⁵ Ten pat, p. 174.

²⁹⁶ Ten pat, p. 11.

63. Grinkiškis–Šeduva²⁹⁷
64. Grinkiškis–Šiauliai²⁹⁸
65. Josvainiai–Kaunas²⁹⁹
66. Jurbarkas–Lazdynai (Prūsija)³⁰⁰
67. Kaltinėnai–Kražiai³⁰¹
68. Kaltinėnai–Kvedarna³⁰²
69. Kaltinėnai–Šilalė³⁰³
70. Kaltinėnai–Varniai³⁰⁴
71. Kamenecas–Nova Dvoras³⁰⁵
72. Karaliaučius–Kėdainiai–Vilnius³⁰⁶
73. Karaliaučius–Vilnius–Smolenskas–Maskva³⁰⁷
74. Karklėnai–Kražiai³⁰⁸
75. Kaunas–Kėdainiai³⁰⁹
76. Kaunas–Pernarava³¹⁰
77. Kaunas–Raseiniai³¹¹
78. Kaunas–Saločiai³¹²
79. Kaunas–Trakai–Vilnius³¹³
80. Kaunas–Vilkija³¹⁴
81. Kaunas–Vilnius³¹⁵

²⁹⁷ Ten pat, p. 85.

²⁹⁸ Ten pat, p. 84.

²⁹⁹ K. J a b l o n s k i s, *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje*, d. 1, Kaunas, 1941, p. 170.

³⁰⁰ *Istorijos archyvas*, t. 1, p. 662.

³⁰¹ И. Я. С п р о г и с, min. veik., p. 62.

³⁰² Ten pat, p. 325.

³⁰³ Ten pat, p. 333.

³⁰⁴ Ten pat, p. 22.

³⁰⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. II (1518–1523). Įrašų knyga II*, parengė A. Dubonis, Vilnius, 1997, nr. 137, p. 132.

³⁰⁶ *АСДСЗР*, т. 8, № 66, с. 290.

³⁰⁷ *Собрание государственных грамотъ и договоровъ*, т. 4, № 123, с. 378–379.

³⁰⁸ И. Я. С п р о г и с, min. veik., p. 57.

³⁰⁹ *АВАК*, т. 24, № 270, с. 433.

³¹⁰ И. Я. С п р о г и с, min. veik., p. 139.

³¹¹ Ten pat, p. 89.

³¹² *Pasvalys Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės laikų dokumentuose*, parengė A. Krinčius, Panevėžys, 2010, p. 20.

³¹³ *ЛММРА*, т. 6, nr. 238, p. 279; nr. 104, p. 227.

³¹⁴ И. Я. С п р о г и с, min. veik., p. 53.

³¹⁵ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Кніга 43, № 31, с. 81; № 34, с. 82.*

82. Kėdainiai–Seredžius³¹⁶
83. Kėdainiai–Šiluva³¹⁷
84. Kėdainiai–Vilkija–Seredžius³¹⁸
85. Kėdainiai–Vilkija³¹⁹
86. Kėdainiai–Žeimiai³²⁰
87. Kelmė–Kražiai³²¹
88. Kelmė–Raseiniai³²²
89. Kelmė–Šiauduva³²³
90. Kelmė–Šiauliai³²⁴
91. Kena–Vilnius³²⁵
92. Kijevas–Minskas³²⁶
93. Klaipėda–Gargždai–Žemaitija³²⁷
94. Kražiai–Kurtuvėnai³²⁸
95. Kražiai–Luokė³²⁹
96. Kražiai–Rietavas³³⁰
97. Kražiai–Šaukėnai–Kurtuvėnai³³¹
98. Kražiai–Šaukėnai³³²
99. Kražiai–Tytuvėnai³³³
100. Kražiai–Užventis³³⁴

³¹⁶ И. Я. Спрогис, min. veik., p. 53.

³¹⁷ Ten pat, p. 129.

³¹⁸ Ten pat.

³¹⁹ Ten pat, p. 191.

³²⁰ Šaltinis skelbtas: K. Jablonskis, *Istorija ir jos šaltiniai*, p. 59.

³²¹ И. Я. Спрогис, min. veik., p. 130.

³²² Ten pat, p. 130.

³²³ Ten pat.

³²⁴ Ten pat, p. 127.

³²⁵ АВАК, т. 14, № 53, с. 448.

³²⁶ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Книга 70, № 146, с. 215.*

³²⁷ *Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga*, parengė I. Valikonytė, N. Šlimienė, S. Viskantaitė-Saviščevienė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2007, nr. 83, p. 85.

³²⁸ И. Я. Спрогис, min. veik., p. 148.

³²⁹ Ten pat, p. 148.

³³⁰ K. Jablonskis, *Lietuviški žodžiai*, p. 167.

³³¹ И. Я. Спрогис, min. veik., p. 130.

³³² Ten pat, p. 122.

³³³ Ten pat, p. 149.

³³⁴ Ten pat, p. 295.

101. Kražiai–Varniai³³⁵
102. Krekenava–Baisogala³³⁶
103. Krėva–Markovas³³⁷
104. Kuršėnai–Luokė³³⁸
105. Kuršėnai–Šaukėnai³³⁹
106. Kvedarna–Švėkšna³⁴⁰
107. Kvedarna–Varniai³⁴¹
108. Kvedarna–Žvingiai³⁴²
109. Lahoiskas–Minskas³⁴³
110. Lavoriškės–Vilnius³⁴⁴
111. Lechavičiai–Naugardukas³⁴⁵
112. Linkuva–Ryga³⁴⁶
113. Lyduvėnai–Šiluva³⁴⁷
114. Maladečina–Minskas–Barysavas³⁴⁸
115. Maladečina–Vilnius³⁴⁹
116. Maskva–Možaiskas–Viazma–Dorogobužas–Smolenskas³⁵⁰
117. Maskva–Naugardas–Pskovas–Ryga³⁵¹
118. Maskva–Smolenskas–Vilnius³⁵²
119. Medininkai–Vilnius³⁵³
120. Merkinė–Daugai–Vilnius³⁵⁴

³³⁵ Ten pat, p. 141.

³³⁶ АВАК, т. 26, № 485, с. 391.

³³⁷ VUB RS, f. 4-(A654) 25016, l. 1.

³³⁸ И. Я. Спрогис, min. veik., p. 64.

³³⁹ Ten pat, p. 132.

³⁴⁰ Ten pat, p. 325.

³⁴¹ Ten pat, p. 9.

³⁴² Ten pat, p. 325.

³⁴³ АВАК, т. 31: *Акты о литовских татарах*, Вильна, 1906, № 178, с. 281.

³⁴⁴ Ten pat, t. 20, nr. 81, p. 114.

³⁴⁵ Ten pat, t. 31, nr. 24, p. 40.

³⁴⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51*, nr. 60, p. 74.

³⁴⁷ И. Я. Спрогис, min. veik., p. 334.

³⁴⁸ *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji teismų bylų knyga*, nr. 320, p. 266.

³⁴⁹ АВАК, т. 36, № 457, с. 384.

³⁵⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 594 (1585–1600)*, parengė A. Baliulis, Vilnius, 2006, nr. 67, p. 173.

³⁵¹ *Хронологический указатель указов*, № 53, с. 19.

³⁵² Ten pat.

³⁵³ АВАК, т. 11, № 34, с. 96.

³⁵⁴ *ЛММРА*, t. 7, nr. 418, p. 601.

121. Minskas–Alšėnai–Vilnius³⁵⁵
122. Minskas–Smolenskas–Maskva³⁵⁶
123. Minskas–Vilnius³⁵⁷
124. Mogiliavas–Kryčavas³⁵⁸
125. Narevas–Rūdininkai³⁵⁹
126. Narevas–Vilnius³⁶⁰
127. Naugardukas–Geranainys–Vilnius³⁶¹
128. Nemakščiai–Kražiai³⁶²
129. Nemakščiai–Raseiniai³⁶³
130. Nemėžis–Vilnius³⁶⁴
131. Orša–Druckas–Bobras–Barysavas–Minskas–Aina³⁶⁵
132. Ozernica–Slanimas³⁶⁶
133. Pajūris–Tverai³⁶⁷
134. Panevėžys–Pasvalys³⁶⁸
135. Panevėžys–Ukmergė³⁶⁹
136. Pasvalys–Saločiai³⁷⁰
137. Polockas–Rokantiškės–Vilnius³⁷¹
138. Polockas–Ryga³⁷²

³⁵⁵ АВАК, т. 11, № 110, с. 339.

³⁵⁶ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7, nr. 240, p. 441.

³⁵⁷ АВАК, т. 33, № 15, с. 23.

³⁵⁸ Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в Центральном архиве в Витебске и изданные под редакцией архивариуса сего архива Н. Кн. Мецгерского и М. Веревкина, вып. 17, Витебскъ, 1888, с. 186.

³⁵⁹ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12, nr. 456, p. 365.

³⁶⁰ АВАК, т. 14, № 5, с. 72.

³⁶¹ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14, nr. 849, p. 360.

³⁶² И. Я. С п р о г и с, min. veik., p. 148.

³⁶³ Ten pat, p. 7.

³⁶⁴ АВАК, т. 20, № 109, с. 145.

³⁶⁵ Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji teismų bylų knyga, nr. 319, p. 265.

³⁶⁶ АВАК, т. 14, № 15, с. 192.

³⁶⁷ И. Я. С п р о г и с, min. veik., p. 260.

³⁶⁸ АВАК, т. 26, № 649, с. 491.

³⁶⁹ Ten pat, nr. 68, p. 43.

³⁷⁰ LMAVB, RS, f. 266–809, l. 1; VUB RS, f. 1 (F 993), b. 4, l. 1–2.

³⁷¹ АВАК, т. 20, № 278, с. 374.

³⁷² Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašymų knyga 15, parengė D. Dubonis, Vilnius, 2002, nr. 207, p. 274.

139. Polockas – Vilnius³⁷³
140. Polockas–Vitebskas³⁷⁴
141. Polockas–Vitebskas³⁷⁵
142. Porazovas–Valkaviskas³⁷⁶
143. Pramedžiava–Raseiniai³⁷⁷
144. Pružanai–Šarašova³⁷⁸
145. Ramygala–Vadokliai³⁷⁹
146. Raseiniai–Betygala–Kėdainiai³⁸⁰
147. Raseiniai – Biliūnai (Bilevičiai) – Veliuona³⁸¹
148. Raseiniai–Kelmė–Telšiai–Salantai–Skuodas³⁸²
149. Raseiniai–Šiauliai³⁸³
150. Raseiniai–Šiluva³⁸⁴
151. Raseiniai–Užventis³⁸⁵
152. Raseiniai–Vilkija³⁸⁶
153. Rietavas–Varniai³⁸⁷
154. Rūdninkai–Vilnius³⁸⁸
155. Ružanai–Slanimas³⁸⁹
156. Ryga–Salakas³⁹⁰

³⁷³ *Vilniaus žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, sud. R. Ra-gauskienė, Vilnius, 2006, p. 275.

³⁷⁴ *Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в Центральном архиве в Витебске и изданные под редакцией архивариуса сего архива Довгалло*, вып. 29, Витебскъ, 1901, № 1, с. 9.

³⁷⁵ *АВАК*, т. 24, № 136, с. 215.

³⁷⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8*, nr. 281, p. 234.

³⁷⁷ И. Я. С п р о г и с, min. veik., p. 12.

³⁷⁸ *АВАК*, т. 18, № 210, с. 235.

³⁷⁹ *Ten pat*, t. 26, nr. 181, p. 109.

³⁸⁰ *LDK istorinės vėliavos*, p. 72–73; *Lietuvos XVII–XIX a. pradžios ikonografijos*, 13 žemėlapis.

³⁸¹ *LDK istorinės vėliavos*, p. 72–73.

³⁸² *Ten pat*, p. 68–69.

³⁸³ И. Я. С п р о г и с, min. veik., p. 104.

³⁸⁴ *Ten pat*, p. 70.

³⁸⁵ *Ten pat*, p. 317.

³⁸⁶ VUB RS, f. 77–139, l. 1–3.

³⁸⁷ И. Я. С п р о г и с, min. veik., p. 271.

³⁸⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20*, nr. 116, p. 177.

³⁸⁹ *АВАК*, т. 22, № 538, с. 286.

³⁹⁰ *Skarbiec diplomatów*, t. 2, ed. I. Daniłowicz, Wilno, 1862, nr. 2314, s. 303.

157. Semeliškės–Trakai³⁹¹
158. Šiauliai–Kražiai³⁹²
159. Šilalė–Varniai³⁹³
160. Šilalė–Žvingiai³⁹⁴
161. Šiluva–Tytuvėnai³⁹⁵
162. Smolenskas–Dorogobužas–Viazma–Možaiskas–Maskva³⁹⁶
163. Tilžė–Batakliai–Kaltinėnai³⁹⁷
164. Tilžė–Žvingiai–Šilalė³⁹⁸
165. Trakai–Valkininkai³⁹⁹
166. Tverė–Smolenskas–Vilnius⁴⁰⁰
167. Usviatai–Veližas⁴⁰¹
168. Varšuva–Gardinas–Vilnius⁴⁰²
169. Vasiliškės–Žaludkas⁴⁰³
170. Vilebskas–Ilemnica⁴⁰⁴
171. Vilkija–Seredžius⁴⁰⁵
172. Vilnius–Kėdainiai–Upytė⁴⁰⁶
173. Vilnius–Lyda⁴⁰⁷
174. Vilnius–Salakas–Livonija⁴⁰⁸

³⁹¹ *LMPA*, t. 6, nr. 123, p. 256.

³⁹² И. Я. С про г и с, min. veik., p. 327.

³⁹³ Ten pat, p. 333.

³⁹⁴ Ten pat, p. 113.

³⁹⁵ Ten pat, p. 309.

³⁹⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 593 (1585–1604). Diplomatinų reikalų knyga*, parengė A. Baliulis, Vilnius, 2009, nr. 76, p. 159.

³⁹⁷ *LMPA*, t. 2, nr. 60, p. 168–169.

³⁹⁸ И. Я. С про г и с, min. veik., p. 94.

³⁹⁹ *АВАК*, т. 18, № 102, с. 85.

⁴⁰⁰ *Памятники дипломатических сношений древней*, т. 35, № 11, с. 43.

⁴⁰¹ Ten pat, nr. 94, p. 302.

⁴⁰² *Документы и регесты*, № 66, с. 90.

⁴⁰³ *Lietuvos Metrika (1555–1558). 37-oji teismų bylų knyga*, parengė I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2010, nr. 138, p. 162.

⁴⁰⁴ *Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в Центральном архиве в Витебске и изданные под редакцией архивариуса сего архива Веревкина (toliau – Историко-юридические материалы)*, вып. 25, Витебск, 1894, № 21, с. 85.

⁴⁰⁵ И. Я. С про г и с, min. veik., p. 53.

⁴⁰⁶ *АСДСЗР*, т. 8, № 66, с. 290.

⁴⁰⁷ *LMAVB RS*, f. 264, b. 534.

⁴⁰⁸ *Литовская Метрика. Книги седьмая публичныхъ дель, РИБ*, т. 30, № 87, с. 805.

175. Vilnius–Upytė⁴⁰⁹
176. Vilnius–Žiupronys⁴¹⁰
177. Vitebskas–Sebežas⁴¹¹
178. Vitebskas–Surazhas⁴¹²

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje. Parengė Z. Kiaupa, J. Kiaupienė. Vilnius: Mokslių akademijos Istorijos institutas, 1985.

Istorijos archyvas. T. 1: *XVI amžiaus Lietuvos inventoriai.* Sud. K. Jablonskis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka, 1934.

Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji teismų bylų knyga. Parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, G. Kirkienė, E. Gudavičius (ir kt.). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997.

Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga. Parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščenienė (ir kt.). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.

Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga. Parengė I. Valikonytė, N. Šlimienė, S. Viskantaitė-Saviščenienė, L. Steponavičienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.

Lietuvos Metrika (1546–1548). 19-oji Teismų bylų knyga. Parengė I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščenienė, L. Steponavičienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.

Lietuvos Metrika (1555–1558). 37-oji teismų bylų knyga. Parengė I. Valikonytė, L. Steponavičienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11 (1518–1523). Įrašų knyga 11. Parengė A. Dubonis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1997.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12. Parengė D. Antanavičius, A. Baliulis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašymų knyga 14. Parengė L. Karalius, D. Antanavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašymų knyga 15. Parengė D. Dubonis. Vilnius: Žara, 2002.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20 (1536–1539). Užrašymų knyga 20. Parengė R. Ragauskienė, D. Antanavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 3 (1440–1498). Užrašymų knyga 3. Parengė L. Anužytė, A. Baliulis. Vilnius: Žara, 1998.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 4 (1479–1491). Užrašymų knyga 4. Parengė L. Anužytė. Vilnius: Žara, 2004.

⁴⁰⁹ АСДСР, т. 8, № 66, с. 290.

⁴¹⁰ Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Кніга 43, № 35, с. 83; № 36, с. 83.

⁴¹¹ Историко-юридические материалы, вып. 29, Витебскъ, 1901, № 1, с. 22.

⁴¹² Ten pat, leid. 25, nr. 21, p. 85.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5. Parengė A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51 (1566–1574). Užrašymų knyga 51. Parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas. Vilnius: Žara, 2009.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 52 (1569–1570). Užrašymų knyga 52. Parengė A. Baliulis, R. Firkočiū. Vilnius: Žara, 2004.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 593 (1585–1604). Diplomatinų reikalų knyga. Parengė A. Baliulis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 594 (1585–1600). Parengė A. Baliulis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7 (1506–1539). Užrašymų knyga 7. Parengė I. Ilarienė, L. Karalius, D. Antanavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8. Parengė A. Baliulis, R. Firkočiū, D. Antanavičius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9. Parengė K. Pietkiewicz, Vilnius: Žara, 2003.

Liv-,Est-und Curländisches Urkundenbuch, Bd. 9. Hrsg. H. Hildebrand. Riga–Moskau, 1889.

Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. T. 2: *Kretinga, Skuodas, Šiauliai, Šventoji, Varniai, Veliuona, Vieکشniai, Virbalius, Vladislovas.* Sud. A. Tyla, D. Žygelis. Vilnius: Pradai, 1997.

Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. T. 3. Sud. A. Tyla, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002.

Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. T. 5: *Merkinė.* Sud. A. A. Baliulis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007.

Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. T. 6: *Trakai.* Sud. A. A. Baliulis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008.

Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. T. 7: *Merkinės miesto aktai (1598–1627).* Sud. A. Baliulis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010.

Sigismund von Herberstein: Rerum Moscoviticarum Commentarii. Synoptische Edition der lateinischen und der deutschen Fassung letzter Hand Basel 1556 und Wien 1557. Unter der Leitung von Frank Kämpfer erstellt von Eva Maurer und Andreas Fülberth. Redigiert und herausgegeben von Hermann Beyer-Thoma. München: Osteuropa-Institut, 2007.

Акты, издаваемые комиссиею, высочайше учрежденною для разбора древнихъ актовъ въ Вильне. Т. 1: *Акты Гродненскаго земскаго суда.* Вильна: Типография А. К. Киркора, 1865.

Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею:

Т. 2: *Акты Брестскаго земскаго суда.* Вильна: Типография губернского правления, 1867;

Т. 3: *Акты Брестскаго гродскаго суда.* Вильна: Типография губернского правления, 1870;

Т. 4: *Акты Брестскаго гродскаго суда.* Вильна: Типография губернского правления, 1870;

Т. 6. I: Акты Брестского гродского суда (поточные); II: Акты Брестского подкоморского суда; III: Акты Брестской магдебургии; IV: Акты Кобринской магдебургии; V: Акты Каменецкой магдебургии. Вильна: Типография губернского правления, 1872;

Т. 8: *Акты Виленскаго гродскаго суда.* Вильна: Типография А. Г. Сыркина Большая улица домъ Родкевича № 73, 1875;

Т. 9: *Акты Виленского земского суда, магистрата, магдебургии и конфедерации*. Вильна: Типография А. Г. Сыркина Большая улица домъ Родкевича № 73, 1878;

Т. 11: *Акты главного литовского трибунала*. Вильна: Типография А. Г. Сыркина Большая улица собственный домъ № 37, 1880;

Т. 12: *Акты главного литовского трибунала*. Вильна: Типография А. Г. Сыркина Большая улица собственный домъ № 37, 1883;

Т. 13: *Акты главного литовского трибунала*. Вильна: Типография А. Г. Сыркина Большая улица собственный домъ № 37, 1886;

Т. 14: *Инвентари имений XVI-го столетия*. Вильна: Типография А. Г. Сыркина Большая улица собственный домъ № 88, 1888;

Т. 18: *Акты о копных судах*. Вильна: Типография А. Г. Сыркина Большая улица собственный домъ № 88, 1891;

Т. 20: *Акты, относящиеся к г. Вильне*. Вильна: Типография А. Г. Сыркина Большая улица собственный домъ № 88, 1893;

Т. 22: *Акты Слонимского земского суда*. Вильна: Типография А. Г. Сыркина Большая улица собственный домъ № 88, 1895;

Т. 24: *Акты о боярах*. Вильна: Типография А. Г. Сыркина Большая улица собственный домъ № 88, 1897;

Т. 26: *Акты Упитского гродского суда*. Вильна: Типография А. Г. Сыркина Большая улица собственный домъ № 88, 1899;

Т. 30: *Акты Троицкого подкоморского суда за 1585–1613 годы*. Вильна: Типография “Русский Починь” и А. Г. Сыркина, 1904;

Т. 31: *Акты о литовских татарах*. Вильна: Типография “Русский Починь” уг. Виленской ул. и Богадельного переулка домъ № 25, 1906;

Т. 33: *Акты, относящиеся к истории западно-русской церкви*. Вильна: Типография “Русский Починь” уг. Виленской ул. и Богадельного переулка домъ № 25, 1908;

Т. 36: *Акты Минского гродского суда (1582 и 1590 гг.)*. Вильна: Электро-Типография “Русский Починь” Сиротекая д № 20, 1912.

Археографический сборникъ документовъ относящихся к истории Северо-западной Руси. Т. 1. Вильна: Печатня губернского правления, 1867; т. 3. Вильна: Печатня губернского правления, 1867; т. 4. Вильна: Печатня А. Сыркина, 1867; т. 8. Вильна: Печатня А. Г. Сыркина, 1870; т. 11. Вильна: Типография А. Г. Сыркина Большая улица собственный домъ № 88, 1890.

Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (1361–1598). Т. 1. С.-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1863.

Витебская старина. Т. 1. Сост. А. П. Сапуновъ. Витебскъ: Типография губернского правления, 1883.

Документы и регесты к истории литовских евреев (1388–1550). Русско-еврейский архив. Т. 1. С.-Петербург: Типография и литография А. Е. Ландау, 1882.

Документы Московскаго архива министерства юстиции. Т. 1. Подготовил М. Довнар-Запольский. Москва: Товарищество типографии А. И. Мамонтова Леонтьевский пер. д. Мамонтова, 1897.

Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в Центральном архиве в Витебске и изданные под редакцией архивариуса сего архива Сазонова, вып. 1. Витебск: Типография губернского правления, 1871.

Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в Центральном архиве в Витебске и изданные под редакцией архивариуса сего архива Н. Кн. Мещерского и М. Веревкина, вып. 17. Витебск: Типография губернского правления, 1888; вып. 25, Витебск: Типография и литография Г. А. Малкин, 1894.

Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в Центральном архиве в Витебске и изданные под редакцией архивариуса сего архива Довгялло, вып. 29. Витебск: Губернская типография, 1901.

Литовская Метрика. Книга вторая судных дель 1506–1523. In: *Русская историческая библиотека*. Т. 20. С. Петербург: Сенатская типография, 1903.

Литовская Метрика. Книги седьмая публичных дель. In: *Русская историческая библиотека*. Т. 30. Юрьев: Типография К. Маттисена в Юрьеве, 1914.

Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Кніга 43 (1523–1560). Кніга запісаў 43. Пад. В. С. Мянжынскі. Мінск: Белорусская наука, 2003.

Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Кніга 70 (1582–1585). Кніга запісаў 70. Падрыхт. В. С. Мянжынскі. Мінск: Белорусская наука, 2008.

Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско–Литовским государством (1487–1533). Сборник Императорского Русского Исторического Общества. Т. 35. С.-Петербург: Типография Ф. Елеонского и К^о Невский пр. д. № 134, 1882.

Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет, с 1652 по 1892 год. Сост. С. Ф. Рубинштейн. Вильна: Типография А. Г. Сыркин, 1894.

ALEXANDROWICZ, Stanisław. *Studia z dziejów miasteczek Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2011.

BALIULIS, Algirdas. Raseinių praeities fragmentai (XVI–XVIII a.). *Žemaičių žemė*, 2006, nr. 1, p. 28–33.

BARANOWSKI, Ignacy, Tadeusz. Rzut oka na znaczenie Dniepru w dziejach gospodarczych Polski. *Przegląd Historyczny*, t. 20, 1916, z. 3, s. 269–284.

BAUBONIS, Zenonas. Kūlgrindų, medgrindų ir žemgrindų klausimu. In: *Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimo uždaviniai*. Red. G. Zabiela. Vilnius: LTSR valst. agropramoninis k-tas, 1988, p. 47–53.

BUCEVIČIŪTĖ, Laima. Vandens kelias Kaunas–Karaliaučius XV–XVIII a. kartografijoje. *Kauno istorijos metraštis*, t. 6, 2005, p. 55–104.

CLOZIER, René. *Géographie de la circulation*. T. 1: *L'Économie des Transports terrestres (rail, route et eau)*. Paris: Éditions Génin, 1963.

ČELKIS, Tomas ir ANTANAVIČIUS, Darius. 1545 metų Livonijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienos patikrinimas (Livonijos pareigūnų ataskaita). *Lietuvos istorijos studijos*, t. 27, 2011, p. 164–178.

ČELKIS, Tomas. „Valdovo keliai“ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorinės struktūros sandaroje XV–XVI amžiuje. In: *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės*

bajoriškoji visuomenė. Straipsnių rinkinys. Sud. I. Valikonytė, L. Steponavičienė. Vilnius, 2015, p. 247–259.

ČELKIS, Tomas. Kaip keliauta Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV–XVII a.? *Liaudies kultūra*, 2015, Nr. 4, p. 6–14.

ČELKIS, Tomas. Keliais po viduramžių Lietuvą. I: XIII–XV amžiaus pirmosios pusės sausumos kelių samprata. *Lituanistica*, t. 59, 2013, Nr. 2 (92), 61–76.

ČELKIS, Tomas. Stan drog lądowych i struktura systemu połączeń w Wielkim Księstwie Litewskim w końcu XV–XVII wieku. *Zapiski Historyczne*, t. 79, 2014, z. 3, s. 39–61.

DAUGUDIS, Vytautas. *Senoji medinė statyba Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas, 1982.

DORAN, Linda. Medieval Communication Routes Through Longford and Roscommon and Their Associated Settlements. *Proceedings of the Royal Irish Academy*, vol. 104C, 2004, No. 3, p. 57–80.

DZIUBIŃSKI, Andrzej. Drogi handlowe polsko-tureckie w XVI stuleciu. *Przegląd historyczny*, t. 56, 1965, z. 2, s. 232–259.

DZIUBIŃSKI, Andrzej. *Na szlakach orientu. Handel między Polska a Imperium Osmańskim w XVI–XVIII wieku*. Wrocław: Fundacja na Rzecz Nauki Polskie, 1997.

Exposé du conflit Lithuano – Polonais. Deuxième assemblée de la société des nations a Genève. Genève, 1921.

FEDOROVAS, G. B. Lobių su Lietuvos lydiniais ir monetomis topografija. In: *Lietuvos istorijos instituto darbai*. T. 1. Kaunas: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1951, p. 181–229.

FRENCH, R. A. The Historical Geography of the Forests of Byelorussia in the Sixteenth Century. *The Journal of Belarusian Studies*, vol. 1, 1967, No. 3, p. 168–183.

GENYS, Jonas. Trade Routes and Trade Centures in Western Lithuania during the Early Middle Ages. In: *Archaeologia Baltica*. Vol. 2: *The Balts and their Neighbours in the Viking Age*. Eds. V. Kazakevičius, V. Žulkus. Vilnius, 1997, p. 141–154.

GULBINSKAS, Albinas. Lietuvos transporto tinklų formavimosi raida iki 1940. *Geografinis metraštis (Lietuvos TSR gyventojai ir darbo jėgos ištekliai)*, t. 9, 1971, p. 131–153.

GULBINSKAS, Albinas, PURONAS, Vytautas, RAGEVIČIUS, Vytautas, JURGINIENĖ, Stefanija ir TAMOŠAITIENĖ, Virginija. *Transporto raida Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1983.

GULBINSKAS, Albinas. Sauskelių tinklas Lietuvoje iki 1940 m. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, t. 3 (25), 1963, p. 15–28.

HEDEMANN, Otton. *Dawne puszcze i wody*. Wilno: Księgarnia św. Wojciecha, 1934.

HEDEMANN, Otton. *Dzieje Puszczy Białowieskiej w Polsce przedrozbiorowej (w okresie do 1798 roku)*. Warszawa: Instytut Badawczy Lasów Państwowych, 1939.

IVINSKIS, Zenonas. *Lietuvos prekyba su prūsais*. Pirma dalis: *Iki XVI amžiaus pradžios*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto Teologijos-filosofijos fakultetas, 1934.

JABLONSKIS, Konstantinas. *Istorija ir jos šaltiniai*. Parengė V. Merkys. Vilnius: Mokslas, 1979.

JABLONSKIS, Konstantinas. *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje*. D. 1. Kaunas: Lietuvos istorijos draugija, 1941.

JAKUBOWSKI, Jan. *Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVI wieku*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1928.

JURGINIS, Juozas, MERKYS, Vytautas, TAUTAVIČIUS, Adolfas. *Vilniaus miesto istorija: nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*. Vilnius: Mintis, 1968.

JURKIEWICZ, Jan. Powinności podwodowe włością Wielkim Księstwie Litewskim (XVI–XVII w.). Z Zagadnień ich terminologii i klasyfikacji. In: *Istorijos akiračiai. Skiriama profesoriaus habilituoto daktaro Antano Tylos 75-mečiui*. Red. E. Rimša. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004, p. 101–126.

KAMUNTAVIČIUS, Rūstis. *Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI–XVII a. literatūroje*. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo Universitetas. Kaunas, 2002.

KAMUNTAVIČIUS, Rūstis. Memoirs of French Travellers: A Source of Lithuanian History in the Second Half of the Seventeenth Century. *Lithuanian Historical Studies*, vol. 3, 1998, p. 27–48.

KARALIUS, Laimontas. Tiltai, pervažiuojamieji perkolai, kamšos, pagrandos, mediniai grindiniai, pylimai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sausumos keliuose XVI amžiuje. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2008/1, 2009, p. 5–25.

KARALIUS, Laimontas. Upių keltų rinkliavos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės muitų sistemoje XVI a. I pusėje. *Mūsų praeitis*, t. 6, 1999, p. 3–22.

KARVELIS, Deimantas. *Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 m.* Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015.

KARVELIS, Deimantas. Laiškas kaip komunikacijos priemonė Radvilų Biržų kunigaikštystėje XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmoje pusėje. *Lituanistika*, 1999, nr. 1 (37), p. 3–30.

KIAUPA, Zigmantas. *Kauno istorija*. Kaunas: Versus aureus, 2010.

Lietuvos istorija. T. 7: KIAUPA, Zigmantas. *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, d. 1. Vilnius: Baltų lankų leidykla, 2012.

KIAUPA, Zigmantas. Rygos miesto partneriai Lietuvoje nuo valstybės susidarymo iki Livonijos karo pradžios. In: *Istorijos akiračiai. Skiriama profesoriaus habilituoto daktaro Antano Tylos 75-mečiui*. Red. E. Rimša. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004, p. 53–64.

KLYKŪNAS, J. Šis tas iš mūsų senovės. Slaptieji karo keliai. Milžinkapiai. Bažnytiniai-istoriniai turtai. Alkalkalniai. *Švietimo darbas*, 1926, Nr. 6, p. 755–757.

KOCZY, Leon. *Handel Poznania do połowy wieku XVI*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1930.

Kražiai. Vilnius–Kaunas: XXI amžius, 1993.

KRINČIUS, Algimantas. Senieji Pasvalio krašto dokumentai. *Šiaurietiški atsivėrimai*, 2008/1 (24), p. 29–36.

KŠIVICKIS, Liudvikas. *Žemaičių senovė*. Kaunas–Marijampolė: Dirvos bendrovė, 1928.

LAY, G. Maxwell. *Ways of the World. A History of the World's Roads and of the Vehicles That Used Them*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1992.

Les ponts au Moyen Âge. Dir. D. James-Raoul, C. Thomasset. Presses de l'université Paris Sorbonne, 2006.

Lietuva žemėlapiuose. Sud. A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subotniekienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2002.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės vėliavos ir žemėlapiai. Historical Flags and Maps of the Grand Duchy of Lithuania. Sud. R. Černius. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2006.

Lietuvos nacionalinis atlasas. T. 2: *Istorija*. Vilnius: Petro ofsetas, 2015.

Lietuvos XVII–XIX a. pradžios ikonografijos ir kartografijos šaltiniai Švedijoje. Sud. E. Vasi-liauskas, G. Zabiela. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2013.

Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum. T. 2. Ed. Z. Celichowski. Posna-niae: Typis Ludovici Merzbachi, 1892.

LIVET, Georges. *Histoire des routes et des transports en Europe. Des chemins de Saint-Ja-cques à l'âge d'or des diligences*. Strasbourg: Presses universitaires de Strasbourg, 2003.

LOPEZ, S. Robert. The Evolution of Land Transport in the Middle Ages. *Past & Present*, Nr. 9, 1956, p. 17–29.

LUCHTANAS, Aleksejus. Tyrinėjimai Kernavėje. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais*. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas, 1988, p. 137–142.

MATUSAS, Jonas. Nemuno žemupis pertvertas 15-me amžiuje. *Aidai*, 1961, Nr. 8 (143), p. 373.

MEILUS, Elmantas. *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII a. II pusėje – XVIII a.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1997.

Merkinės istorijos bruožai. Sud. A. Černiauskas, H. Gudavičius, V. Vaitkevičius. Vilnius: Lie-tuvos istorijos instituto leidykla, 2004.

Pasvalys Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės laikų dokumentuose. Parengė A. Krinčius. Pa-nevėžys: Savilaida, 2010.

PĀVULĀNS, Vilnis. *Satiksmes ceļi Latvijā XIII–XVII gs.* Rīgā: Zinātne, 1971.

POŠKA, A. Pikaičių kulgrinda. *Literatūra ir menas*, 1960, Nr. 35 (721), p. 4.

PRASCEVIČIŪTĖ, Laura. *Valakų reformos paveldas: tyrimų ir apsaugos problemos. Dakta-ro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

RAGAUSKIENĖ, Raimonda. „Dingę istorijoje“: XVI a. LDK privačių archyvų dokumentų dinamika. In: *Istorijos šaltinių tyrimai*. T. 3. Sud. D. Antanavičius. Vilnius: Versus aureus, 2010, p. 85–111.

RAIPA, Alvydas. *Lietuvos mokslo ir technikos istorijos bruožai*. I dalis: *Nuo seniausių laikų iki XX a. pradžios*. Kaunas: Technologija, 1995.

REMEIKA, Jonas. Prekyba Nemunu iki 1430. Pirmųjų Gediminaičių laikų Lietuvos preky-biniai ryšiai su vakarais. *Tautos praeitis*. T. 1, knyga 4. Chicago: Lietuvių istorijos draugija, 1962, p. 521–565.

REVERDY, Georges. *L'histoire des routes de France. Du Moyen Âge à la Révolution*. Paris: Presses de l'Ecole nationale des ponts et chaussées, 1997.

ROSSET, Adriana. *Starożytne drogi i mosty*. Warszawa: Wydawnictwa Komunikacji i Łączności, 1970.

RULIKOWSKI, Edward. Dawne drogi i szlaki na prawym brzegu Dniepru. In: *Ateneum. Pismo naukowe i literackie*. T. 3 (zbioru ogólnego tom XI). Warszawa: Drukiem J. Ungra, H. Benni, 1878, s. 502–528.

RULIKOWSKI, Edward. Dawne drogi i szlaki na prawym brzegu Dniepru (Dokończenie). In: *Ateneum. Pismo naukowe i literackie*. T. 4 (zbioru ogólnego tom XII). Warszawa: Drukiem J. Ungra, H. Benni, 1878, s. 58–84.

SAVIŠČEVAS, Eugenijus. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 m.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

Senųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių aprašymai. Parengė A. A. Baliulis, T. Čelkis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018.

Skarbiec dyplomatów. T. 2. Ed. I. Daniłowicz. Wilno: Drukarnia A. H. Kirkora, 1862.

Słownik polszczyzny XVI wieku. T. 6. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1972.

- Słownik staropolski*. T. 2. Wrocław–Kraków–Warszawa, 1956–1959.
- Słownik staropolski*. T. 8. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1977–1981.
- Słownik staropolski*. T. 9. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1982–1987.
- STANAITIS, Saulius. *Lietuvos kaimo gyvenviečių tinklo centrų formavimasis (geografinė studija)*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1993 (saugoma: VUB RS F76–3540).
- STRASEVIČIUS, Lukas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kraštovaizdis: girios XIV–XVI a.* Magistro darbas. Vilniaus universitetas. Istorijos fakultetas (Senovės ir viduramžių istorijos katedra). Vilnius, 2017.
- Straßen-und Verkehrswesen im hohen und späten Mittelalter (Vorträge und Forschungen*, Bd. 66). Hrsg. R. Ch. Schwinges. Ostfildern: Thorbecke, 2007.
- TARASENKA, Petras. Velnio keliai ir brastos. *Jaunoji karta*, 1933, Nr. 21, p. 361–362.
- VARAKAUSKAS, Rokas. Lietuvos ir Livonijos prekybiniai santykiai XIII–XIV a. pirmoje pusėje. In: *Istorija, Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai*. T. 12 (šąs. 2). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1972, p. 127–143.
- VARAKAUSKAS, Rokas. *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a.* Vilnius: Mokslas, 1982.
- VASILIAUSKAS, Ernestas. Žiemgalos prekybiniai keliai ir centrai VIII–IX a. In: *Lietuvos archeologija*. T. 18. Vilnius: Mokslas, 1999, p. 79–99.
- VILIMAS, Darius. Žemaičių bajorai žemės teisme XVI a. pabaigoje (trumpa buvusių ir esamų Žemaitijos žemės teismų knygų apžvalga). *Lituanistica*, t. 59, 2013, Nr. 4 (94), p. 221–234.
- Vilniaus žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieška*. Sud. R. Ragauskienė. Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 2006.
- WAWRZYŃCZYK, Alina. *Studia z dziejów handlu Polski z Wielkim Księstwem Litewskim i Rosją w XVI wieku*. Warszawa: Państw. Wydawn. Naukowe, 1956.
- WYSŁOUCH, Seweryn. Dawne drogi Polesia. Ze studiów nad historią gospodarczą Polesia XVI–XVIII w. In: *Ateneum Wileńskie*, R. 12, Wilno, 1937, s. 146–204.
- WYSŁOUCH, Seweryn. *Posługi komunikacyjne w miastach W. Ks. Litewskiego na prawie Magdeburkiem do połowy XVI w.* Wilno: Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej, 1936.
- ZABIELA, Gintautas. Viduramžių mūšių vietų Lietuvos teritorijoje archeologinis aspektas. In: *1260-iejai: Durbės mūšio kontekstai*. Sud. E. Spudytė. Klaipėda: Druka, 2016, p. 37–48.
- ŽIEMELIS, Darius. *Abiejų Tautų Respublikos socialinė ekonominė raida XVI–XVIII amžiuje: feodalizmas ar periferinis kapitalizmas? Istorioografinė analizė*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2009.
- ŽILĖNAS, Vincas. Vilniaus miesto prekybos bruožai XVI ir XVII šimtmečiuje. *Mūsų praeitis*, t. 4, 1995, p. 90–130.
- ВИТКЯВИЧЮС, П. Повилас. *Старинная почта в Прибалтике, Из истории естествознания и техники Прибалтики*. Вильнюс: Мокслас, 1980.
- ВОЛОДИХИН, Дмитрий Михайлович и АЛЕКСАНДРОВ, Николаевич Дмитрий. *Борьба за Полоцк между Литвой и Русью в XII–XVI веках*. Москва: Аванта, 1994.
- Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя*. Т. 1. Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.). Мінск: БелЭн, 2005.
- Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя*. Т. 2. Рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.). Мінск: БелЭн, 2006.
- Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, выпуск 7. Мінск: Навука і тэхніка, 1986.

Гістарычны слоўнік беларускай мовы, выпуск 29. Мінск: Беларуская навука, 2009.

Гістарычны слоўнік беларускай мовы, выпуск 32. Мінск: Беларуская навука, 2012.

ГОЛУБЦОВ, Иван Александрович. Пути сообщения в бывших землях Новгорода Великого в XVI–XVII веках и их отражение на русской карте середины XVII века. In: *Вопросы географии*, вып. 20. Москва: Государственное издательство географической литературы, 1950, с. 271–302.

ГРУШЕВСКИЙ, Александр. *Пинское полесье*. Киев: Тип. Императорского университета Св. Владимира Н. Т. Корчак-Новикова, 1901.

ГУЛЬБИНСКАС, Албинас. *Формирование и совершенствование транспортной системы Литовской ССР*. Вильнюс: Минтис, 1977.

ДАНИЛЕВИЧЬ, Василий Ефимович. *Пути сообщения Полоцкой земли до конца XIV столетия*. Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1898.

ДОЎНАР, Аляксандр Барысавіч. „Масты ў паўтара пруты“. Нарыс з гісторыі дарожных камунікацыяў Беларусі XVI–XVIII стст. *Спадчына*, 2003, № 2–3 (152), с. 63–69.

ДОЎНАР, Аляксандр Барысавіч. Стан дарог і дарожных камунікацый Рэчыцкага павета (1765–1766 гг.). In: *Пятыя Міжнародныя Доўнарскія чытанні, Рэчыца, 22–23 верас. 2005 г.* Рэд. В. М. Лебедзева (і інш). Гомель: Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны, 2005, с. 220–225.

ДОЎНАР-ЗАПОЛЬСКИ, Митрофан Викторович. *Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллонах*. Т. 1. Киев: тип. Имп. Ун-та св. Владимира, 1901.

ЖУЧКЕВИЧ, Вадим Андреевич. *Дороги и водные пути Белоруссии*. Минск: БГУ, 1977.

КІТУРКА, Ірына Фёдараўна. Люстрацыя мастоў і грэбляў 1779 г. ва ўладаннях Ашмянскага староства Тадэвуша Коцела як частка агульнадзяржаўнага мерапрыемства па ўпарадкаванні гандлёвых шляхоў. In: *Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі: Ашмяны і Ашмянскі рэгіён*. Мінск: Беларуская навука, 2015, с. 228–238.

КОПЫССКИЙ, Зиновий Юльевич. *Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI–первой половине XVII в.* Минск: Наука и техника, 1966.

МЕЛЕШКО, Василий Иванович. *Могилев в XVI – середине XVII в.* Минск: Наука и техника, 1988.

ПРИШЛЯК, Володимир. Старий „гостинец Витолтов“ (Вітовтова дорога XIV–XVII ст.), In: *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина історії України, Волині та Полісся: Науковий збірник, Випуск 21: Матеріали XXI Волинської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 17 листопада 2006*. Луцьк: Волинський краєзнавчий музей, 2006, с. 21–23.

САРДАРОВ, Армен Сергеевич. *История и архитектура дорог Белоруссии*. Минск: Вышэйшая школа, 1978.

САРДАРОВ, Армен Сергеевич. *Путетворение: история и культура белорусских дорог*. Минск: Беларуская навука, 2009.

Собрание государственныхъ грамотъ и договоровъ, хранящихся въ Государственной коллегии иностранныхъ дель. Т. 4. Москва: Тип. Н. С. Всеволожского, 1828.

СПРОГИС, Иван Яковлевич. *Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия. Составленный по 40 актовымъ книгамъ Россиенскаго земскаго суда*. Вильна: Типография И. Я. Яловцера, 1888.

ТИХОМИРОВ, Михаил Николаевич. Пути из России в Византию в XIV–XV вв. In: *Византийские очерки*. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1961, с. 3–33.

Энциклопедическій словарь. Т. 25. С.-Петербургъ: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, 1898.

THE STRUCTURE OF THE PUBLIC ROAD NETWORK OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE 16TH–17TH CENTURIES

Summary

TOMAS ČELKIS

The article reconstructs the public road network of the Grand Duchy of Lithuania (hereafter referred to as the GDL) in the 16th–17th centuries, and discusses its structure. In the historical sources, special terms describe public roads (highways), which are also called “big”, “great” or “eternal” roads. These were long-distance routes that connected urban, economic, and political centres. Roads and local pathways led towards them. The structure of the public road network in the Grand Duchy of Lithuania was based on the distribution of settlements and towns in the country. The densest public road network was in the western and southwestern parts of the GDL; meanwhile in the east of the country it was rather sparse. It depended on geographical features, as the eastern part of the country was marshier and woodier. Besides, the population of the eastern part of the GDL was affected by wars with Moscow. Active development of internal colonization could be observed in the western and southwestern part of the GDL. Intensive life was also affected by the concentration of the sovereign’s estates. All this encouraged the mobility of the population. The cities in the west and southwest of the GDL were enlaced in the network of public roads and were actively involved in the system of land transport and communication. Part of them attracted population not only locally but also from the entire region. During this research, a special scheme map featuring all public roads in the GDL in the 16th–17th centuries, as described in historical sources, was drawn. A separate list of sources, which is the scientific apparatus of the scheme map, is available.

Gauta 2018 m. gruodžio mėn.

Priimta 2019 m. vasario mėn.

Tomas Čelkis – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto asistentas.
Moksliniai interesai: LDK istorinė geografiija ir kartografiija, valdžios istorija, šaltinių leidyba.

Adresas: Universiteto g. 7, Vilnius, LT-01513

El. paštas: pastas.tc@gmail.com

Lietuvos istorijos metraštis = The Year-Book of Lithuanian History = Jahrbuch für litauische Geschichte / Lietuvos istorijos institutas; redakcinė kolegija: Gintautas Sliesoriūnas (pirm.)... [et al]. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.

ISSN 0202-3342

2019 metai 1. – 2019. – 260 p. – Santr. angl. – Bibliogr. nuorodose ir str. gale. –

Metraštyje skelbiami reikšmingi 2019 metų pirmojo pusmečio Lietuvos istorikų darbai, istorijos šaltinių publikacijos, mokslo gyvenimas.

Mokslo žurnalas

Lietuvos istorijos institutas
LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS
2019 metai 1

Redaktorė *Ieva Puluikienė*
Maketuotoja *Žydronė Jakonytė*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Santraukas į anglų kalbą vertė *Ieva Vitėnienė*

2019 08 19. 17,58 leidyb. apsk. l. Tiražas 150 egz.

Išleido Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius